

URTX

HISTÒRIA DE L'HORTA DE CAMARASA

Dolors Domingo Rúbies

HISTÒRIA DE L'HORTA DE CAMARASA

Abstract

La huerta de Camarasa, alimentada por el agua del Segre, como cualquier paisaje agrario, ha ido cambiando a través del tiempo. Las avenidas y grandes inundaciones del río han hecho desviar su curso habitual, pero también han borrado repetidamente la huerta y los molinos, lo que ha puesto a prueba el esfuerzo de las comunidades campesinas que han reconstruido una y otra vez el espacio.

Para analizar la historia de la huerta de Camarasa, hemos combinado la investigación documental en fuentes de archivo, la cartografía actual e histórica, las fotografías antiguas, la toponimia, las fuentes orales y el estudio del parcelario donde se han fosilizado elementos del paisaje histórico. Esta investigación nos han permitido retroceder en el tiempo y hacer una radiografía de cómo era la huerta de Camarasa en la época andalusí, con regadíos que aprovechaban el agua de fuentes y barrancos, y analizar el sistema de la Rueda, que pervivió hasta la segunda década del siglo xx.

Like any agricultural landscape, the huerta (market gardens) of Camarasa, fed by the waters of the Segre, has changed over time. The river's spates and great floods have diverted its usual channel, but have also washed away the fields and mills, which has tested the will and efforts of the peasant communities who have rebuilt these time and time again.

To analyse the history of the huerta of Camarasa, we have combined documentary research of archive sources, the current and historical cartography, old photographs, the toponymy, oral sources and the study of the land distribution where elements of the historical landscape have become fossilised. This research has enabled us to go back in time and show what the huerta of Camarasa was like in the Andalusian epoch, with irrigation that used the water from springs and gullies, and analyse the system of the Rueda (Wheel), that lasted until the second decade of the 20th century.

Paraules clau

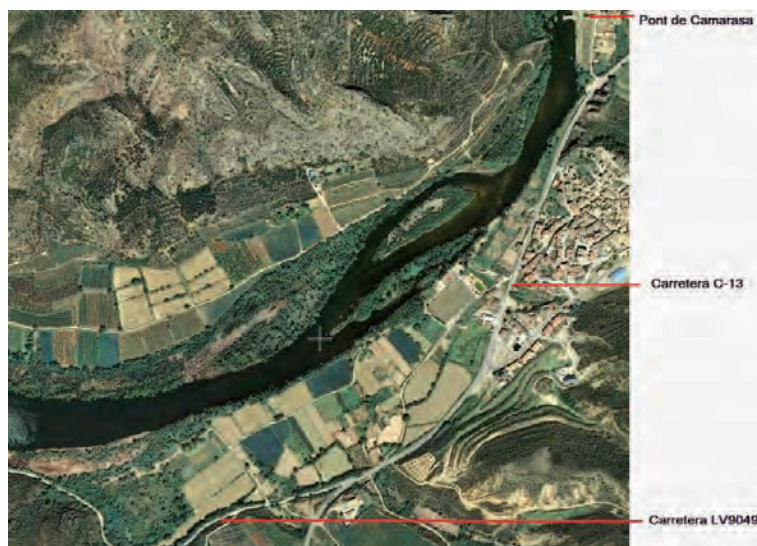
Camarasa, horta, Roda, paisatge històric, morfologia de l'horta, regadiu, molins hidràulics, edat mitjana, època andalusina.

1. Descripció dels espais

Els espais que s'estudien són al marge esquerre del riu Segre, prop de la població de Camarasa, entre els ponts de Camarasa i d'Escalera. La superfície total és d'unes 25 ha. L'extensió de l'horta està emmarcada actualment pels eixos viaris de la carretera local de Balaguer a Camarasa, C-13, entre els km 43,750 i 42,750, al pont de Camarasa, i la LV-9047, des del seu encaix a la C-13 fins al km 11,500, al pont d'Escalera.

Geològicament, la zona s'inscriu en les darres elevacions de les serres al sud del Montsec: el Mont-roig i la muntanya de Sant Salvador, al marge dret del Segre, i Sant Jordi, el turó de Camarasa i Monteró, al marge esquerre. La composició principalment calcària d'aquestes serres provoca la filtració de l'aigua de la pluja, que aflora en fonts, a vegades d'aigua dolça, com la font del Gat, mentre que d'altres, després d'haver passat per dipòsits de sal, són salades, com la de les Salines, i d'altres són les anomenades *fonts cruës*, és a dir, d'aigua que no serveix per al consum, com la de l'Ametlla. Hi ha indicis d'altres fonts, com la del Corb, avui no utilitzada, alhora que l'existència històrica de pous a Camarasa indica també l'aprofitament de les aigües subterrànies.

El Segre corre enmig del territori estudiat, en el seu curs mitjà, després d'haver-se unit, gairebé 2 km al nord, amb la Noguera Pallaresa. El riu, en el decurs del temps, ha anat cisellant congostos com els de Camarasa i d'Escalera, però també ha dissenyat la zona de terrasses on ha anat dipositant sediments. Ha calgut, però, l'esforç de les comunitats humanes per convertir aquests bancals en terra de conreu. És segur que l'horta ha estat fruit de l'esforç humà, que

ha lluitat amb i de vegades contra el riu, el qual sovint deixava llims fèrtils i d'altres esborrava les hortes i s'enduia molins amb riuades devastadores. En l'actualitat, el curs del riu està més regulat que en èpoques pretèrites, arran de la construcció de les rescloses sobre la Noguera Pallaresa dels primers decennis del segle xx, així com les preses d'Oliana i Rialp sobre el mateix Segre. Tot i això, les riuades del 1982 van deixar negada la major part de l'horta actual.

2. De l'actualitat a l'edat mitjana

2.1. L'horta en l'actualitat

Avui dia, l'espai de l'horta té encara un valor productiu. Aquesta zona ha estat sempre constituïda per parcel·les d'extensió mitjana, juntament amb espais d'horts distribuïts en sectors: el Pont, els Tombs, el Cantó, la Bassa Nova i l'horta del Molí (o de l'Ametlla o la Torrella). Pel que fa al cultiu, mentre que les

Figura 1.
Delimitació de l'horta de Camarasa.
Ortofoto: Institut Cartogràfic de Catalunya.

Figura 2.
Pont de Camarasa.
(F. Puig, 1982).

Figura 3.
**Carretera C-13
a Camarasa.**
(F. Puig, 1982).

parcel·les més grans es conreen, l'espai d'horts està infrautilitzat. Les raons són complexes, però una de les més importants és l'envelliment de la població de Camarasa. Durant el segle xx, els ancians, quan es jubilaven de treballar a l'agricultura o a la central hidroelèctrica, feien l'hort de casa, el qual constituïa un element important de l'alimentació familiar. L'envelliment d'aquesta població no ha tingut relleu. Cada vegada hi ha més tanques de reixa metàl·lica als horts, i no tant pels furtus humans com per la proliferació de senglars que envaeixen l'espai. A les parcel·les d'extensió mitjana, s'hi fan collites de gramínies, sigui ordi o blat, i també de farratges, com l'alfals. La plaga de senglars està fent desaparèixer el conreu de panís.

A més del regadiu, l'horta aporta a Camarasa una sèrie de valors que cal potenciar, com és l'interès paisatgístic, ja que l'espai al

costat del riu Segre que envolta la població pel nord, l'oest i el sud, estèticament, estableix un diàleg amb la població tant pels colors canvians dels cultius com pel bosc de ribera del marge del riu. No ens imaginem Camarasa sense l'horta, de la mateixa manera que l'horta no tindria raó de ser sense l'entorn humà que l'ha originat.

En aquest espai s'ha desenvolupat una zona d'equipaments esportius i de lleure, com són el camp de futbol, les pistes de tennis, les piscines i la pesca al marge del riu. L'any 2013 es va habilitar un embarcador a la zona de l'antic molí per facilitar la pràctica del piragüisme. També s'ha d'esmentar l'Espai Maria Rúbies, al voltant del pont de Camarasa i fins a la Platgeta, com a zona recreativa i de bany. Al segle XIX es considerava el camí de l'Horta i el del Molí com a zona de passeig. Avui dia, encara compleix aquest objectiu, però en l'actualitat es podria qualificar d'«espai terapèutic», en tant que caminar ha esdevingut una part molt important de la preservació de la salut i la prevenció de malalties.

L'horta de Camarasa conviu amb una zona humida d'important interès mediambiental, amb bosc de ribera i zones de nidificació, refugi i hivernada d'ocells aquàtics. Aquest espai protegit es troba dins l'espai PEIN «Aiguabarreig Segre–Noguera Pallaresa» i dins la Xarxa Natura 2000 ES5139914.

Hem de parlar també de *patrimoni històric*, en tant que l'horta és una construcció social que ha evolucionat amb les edats de la història¹ i que ha deixat una petja en el present que cal valorar i donar a conèixer. Aquest és un dels objectius d'aquest estudi.

2.2. Dades històriques

La darrera actuació a l'espai s'està duent a terme en l'actualitat, entre el final del 2013 i l'inici del 2014, amb la senyalització del camí que va de Camarasa a la font del Gat, el qual segueix els camins de l'Horta i del Molí, i des de la Granja fins a arribar a la font del Gat. Aquest darrer tram és un camí que s'ha reobert enmig del bosc de ribera.²

El novembre de 2009 es van iniciar les obres de parcel·lació i pavimentació d'un tram del

¹ Enric GUINOT (2008), «El paisaje de la huerta de Valencia. Elementos de interpretación de su morfología espacial de origen medieval», a *Historia de la ciudad. Tradición y progreso*, València, Icaro, Col·legi Territorial d'Arquitectes de València i Universitat Politècnica de València, p. 101.

² Un projecte anomenat «Camí natural de Camarasa» preveia la creació d'una via verda al voltant del Segre al seu pas per Camarasa, des del pont del Pastor fins a la central hidroelèctrica de Sant Llorenç de Montgai. El projecte, del 2006, encara està per desenvolupar.

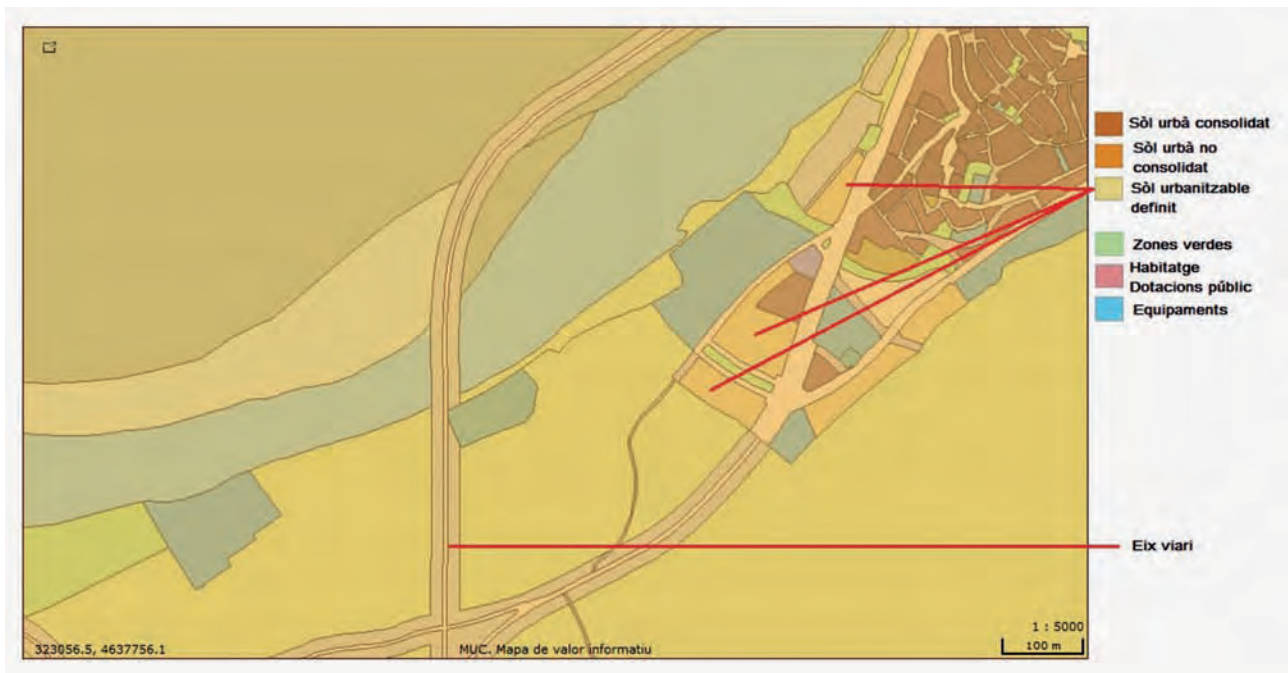

Figura 4.
Planejament urbanístic de Camarasa de l'any 1997.
 (Institut Cartogràfic de Catalunya, 2011).

camí de l'Horta que ja anticipava el planejament urbanístic del 1997, el qual, a més de la urbanització d'una àmplia zona, preveia també el desviament de la carretera C-13, que creuaria l'horta.

La urbanització d'aquest espai, que havia començat de manera tímida durant la primera meitat del segle xx, es va intensificar a la segona meitat amb la construcció d'algunes cases a la carretera i de la cooperativa agrícola. A les dècades dels anys setanta i vuitanta del segle passat, es van edificar equipaments esportius públics, com són el camp de futbol, una pista de tennis i les piscines municipals.³

Els anys quaranta i cinquanta del segle xx van ser els de més ocupació de l'espai hortícola, a causa del conreu de la parcel·la anomenada la Granja, procedent de les expropiacions que l'empresa Riegos y Fuerzas del Ebro va fer en aquesta zona, la més meridional de l'horta. El topònim Granja procedeix dels edificis que es van bastir per allotjar un empleat de l'empresa, encarregat del conreu i la comercialització de la producció dels fruiters que s'hi van plantar. Un dels edificis feia de corral i hi havia tota mena d'animals: aquest és l'origen del topò-

nim. Al principi dels anys cinquanta del segle passat, l'empresa FECSA va decidir acabar amb el conreu i va dividir l'espai en horts, que va repartir entre els treballadors de la central hidroelèctrica de Camarasa. Les discussions pel torn de reg en aquest nou espai el van rebatejar amb el nom d'horts de Corea.⁴ El canvi d'orientació de l'empresa i la disminució de mà d'obra a la central, ara automatitzada, van fer desaparèixer l'ús agrícola de l'espai, erm i envaït progressivament pel bosc de ribera.

La transformació més important a l'horta pel que fa al regadiu va tenir lloc al principi dels anys trenta del segle xx. L'aprofitament dels rius per produir energia elèctrica havia comportat la construcció, a la Noguera Pallaresa i al Segre, de centrals hidroelèctriques i els corresponents pantans. La ubicació de l'embassament de Sant Llorenç de Montgai va estar lligada a la construcció del canal auxiliar d'Urgell, les obres de construcció del qual es realitzaren entre els anys 1928 i 1930.⁵ Es preveia que l'embassament inundaria, tal com va acabar succeint, terreny de l'antic rec de la Roda. Al document de contracte entre Riegos y Fuerzas del Ebro i l'Ajuntament de Camarasa, datat el 19 d'agost de 1920,⁶ s'establia, entre d'altres, l'obligació

³ El 18 de març de 1976 es va comprar el terreny a la zona del Tapiat per construir les instal·lacions esportives descrites. Arxiu Comarcal de la Noguera, Ajuntament de Camarasa, Actes 1971 a 1982, p. 144.

⁴ Era l'època del conflicte de la Guerra de Corea (1950-1953), un dels escenaris de la guerra freda entre els EUA i l'URSS.

⁵ Dolores DOMÍNGO RÚBIAS (2003), *Camarasa*, Valls, Cossetània, p. 82.

⁶ Arxiu Comarcal de la Noguera, Ajuntament de Camarasa, Assumptes varis FECSA. La notarització de l'escriptura és del 29 de setembre de 1928.

Figura 5.
Full Artesa de Segre (fragment).
Instituto Geográfico Nacional, 1950.
L'embassament de Sant Llorenç de Montgai ha estat l'element de transformació del segle xx de l'horta de Camarasa. Es pot veure al mapa que no hi apareix la Roda.

Figura 6.
Full Artesa de Segre (fragment).
Instituto Geográfico Nacional, 1932.
Aquest mapa mostra una radiografia de l'horta des de mitjan segle XIX fins al 1930. S'hi observa la presa del canal de Llorenç i Gerb i el seu recorregut, a més de la peixera del rec de la Roda, la Roda mateixa, l'horta i el molí.

per part de l'empresa de construir el camí veïnal de Camarasa a Sant Llorenç tot aprofitant el pont de ferro ja existent a Escalera,⁷ és a dir, la construcció de l'actual LV-9047, des de Sant Llorenç de Montgai fins a Camarasa. També es va acordar que l'Ajuntament acceptava la pèrdua del terreny que s'havia d'inundar al rec de la Roda i la desaparició d'aquest giny, però, a canvi, Riegos y Fuerzas del Ebro havia d'ampliar el regadiu de l'horta fins a l'altura de la carretera, alhora que es comprometia a realitzar estudis i projectes de nous regadius a la zona del Planell, al marge dret del riu, i al Campell, al nord de la població.⁸

Aquest nou tipus d'explotació de l'aigua del riu va suposar la desaparició del sistema d'elevació d'aigua de la Roda i la supressió dels molins per un altre sistema, encara vi-

gent, que té l'origen en una bomba hidràulica que aixeca l'aigua fins a un dipòsit situat vora el col·legi Dos Rius, una cota més elevada que l'assolida per l'antiga Roda. També es va suprimir el primer tram de la séquia del regadiu de Llorenç i Gerb, que des de llavors s'inicia a la resclosa de l'embassament de Sant Llorenç de Montgai.

Al segle XIX, moltes parcel·les estaven tancades amb mur de tàpia (fig. 10).⁹ Encara avui es conserven algunes portes que semblen no tancar res i hi ha restes de murs molt malmesos per l'erosió de la pluja. En aquell segle, a l'horta es conreava lli, cànem i vinya, que s'alternava amb algunes moreres que s'utilitzaven per alimentar cucs de seda. Aquest darrer conreu es produïa des d'antic, fins al punt que potser hauríem de recular fins al segle XV per trobar l'inici d'aquesta explotació, la qual va tenir el seu punt àlgid a la primera meitat del segle XVIII.

L'any 1854 hi havia dos molins: l'un d'oli, de quatre premses, i l'altre de farina, de dues moles. Algunes de les rodes de molí trobades a l'indret, actualment situades al jardí del casal, devien ser les aquí descrites.¹⁰ L'explotació dels molins és un dels símbols del domini senyorial i una de les seves principals fonts d'ingressos, perquè, històricament, els molins eren la indústria de les zones agrícoles.

El 1859, Francisco Rúbies i Monner, de Balaguer i major propietari de Gerb, va aconseguir permís per reprendre un antic projecte, la construcció de la séquia de Llorenç i Gerb, amb un pressupost de 70.000 pessetes. El lloc de captació d'aigua es va ubicar abans del pont de Camarasa, al penyal del Remolí, al marge dret del riu, a l'indret conegut actualment com a Platgeta (fig. 6). Això va ocasionar un conflicte amb la Societat dels Molins de Camarasa, que agafava l'aigua després del pont, és a dir, per sota de la captació de la nova séquia. Aquesta empresa pretenia que, per antiguitat, fos respectat el seu dret preferent a apropiarse de l'aigua del riu. Per impedir la construcció de la séquia, la Societat va comprar terres en un tram per on havia de passar, amb la qual cosa volia destorbar la continuació de les obres adduint que el propietari de la nova séquia no tenia la concessió d'expropiació

⁷ Anteriorment, la comunicació amb Sant Llorenç de Montgai es feia a través del pont de Camarasa.
⁸ Aquests regadius eleven l'aigua del Segre a través de bombes hidràuliques ubicades al tram de riu de la zona que estudiem, les quals es van projectar i posar en funcionament als anys cinquanta del segle XX.
⁹ Josep BALAGUÉ BALAGUÉ (1984), «Lo Tapatí (1883-1984)», *Parlem-ne*, núm. 2, p. 23-26.
¹⁰ Arxiu Casa Pedrol de Camarasa, Matricula General de Establecimientos..., 4 de juliol de 1844.

forçosa. Finalment, el conflicte va acabar al jutjat de Balaguer, que va fallar a favor del rec de Llorenç i Gerb.¹¹

El 1851, Joan Valls i Baltasar Clua, que formaven la Societat dels Molins de la qual parlàvem, van comprar a Francisco de Borja Gayoso, marquès de Camarasa, i a les seves germanes els molins de l'horta de Camarasa i el caixer de la séquia.¹² Aquesta compra va ser possible per la supressió dels senyorius que havien dut a terme els governs liberals, els quals van acabar amb els privilegis senyorials que havien tingut els marquesos de Camarasa en relació amb el monopoli de la mòlta. Es va beneficiar de l'operació de venda la Societat dels Molins, de la qual formava part el major propietari rural de Camarasa. L'empresa va millorar la indústria fent-hi unes inversions que van ser molt rendibles ja a curt termini, malgrat les riudes.

Durant el segle XVIII, es va intentar construir séquies que pretenien ampliar en gran mesura la superfície de reg existent fins llavors. L'any 1738, Francisco Valls i Adern va començar les obres per edificar un gran regadiu al marge esquerre del riu. Tenim ben documentada la gesta per la relació que en fa Joan Valls. A la seva minuciosa descripció, recull d'on procedia la pedra emprada, els elevats costos del treball d'anivellament, com era la resclosa, etc.¹³ El projecte d'aquest regadiu potser va ser conegut per Soler i Faneca,¹⁴ que va realitzar un projecte per al segon canal d'Urgell, el qual, per a la captació d'aigua, partia del mateix inici, l'Illa del riu Segre,¹⁵ on actualment hi ha el pont del Pastor, 1 km al nord del pont de Camarasa (fig. 7).

En aquest mateix segle es va voler ampliar el terreny de regadiu al marge dret del riu, amb la primera construcció de la séquia de Llorenç i Gerb. La captació d'aigua se situava

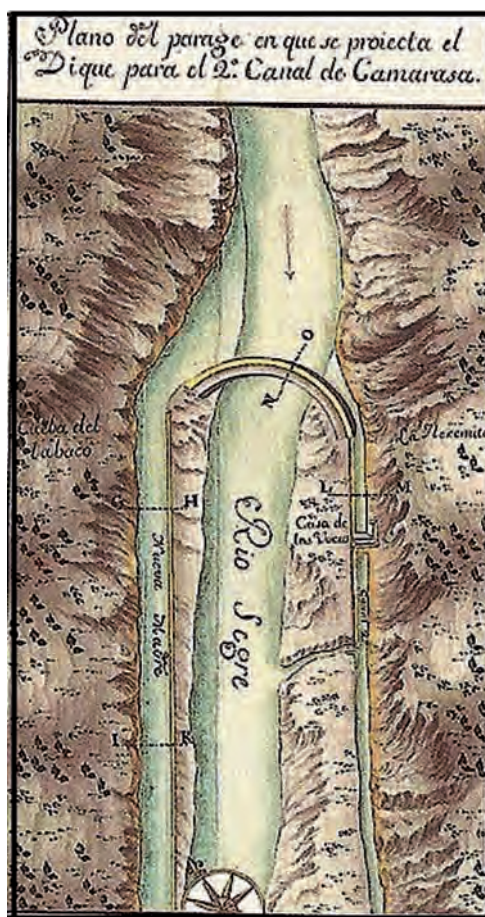

Figura 7. «Plano del paraje en que se proyecta el dique para el 2º canal de Camarasa...». Projecte de Soler Faneca (1786-1790) (fragment). *Atles de les viles, ciutats i territoris de Lleida*, núm. 517. S'hi pot observar l'inici del segon canal d'Urgell a l'Illa del Segre, a Camarasa.

al congost d'Escalera, a la desembocadura del barranc dels Ulls de Llorens. Les riudes van destruir la séquia abans de la seva finalització.¹⁶ No va reeixir cap dels dos grans projectes setcentistes.

El juny de 1694, tenim documentats els molins a la seva ubicació actual, encara que, sens dubte, ja existien anteriorment. El protocol pel qual ho sabem és l'empenyora-ment, a carta de gràcia, que va fer Sebastià Bosch, prevere de l'església de Camarasa, a Valeri Roger, de la mateixa població, d'un

¹¹ Joan Valls atribueix a «influències superiors» la sentència del jutge. Per això i pels costos que suposava van desistir en l'apel·lació. Joan VALLS SEGARRA (manuscrit inèdit), *Notícies històriques de casa Valls (1894-1909)*, p. 156-158.

¹² Allò que la Societat va comprar era «todo el molino aceitero con dos piedras y el molino aceitero con cuatro prensas o vigas y todas las herramientas útiles y enseres pertenecientes a ellos tanto los que se encuentran en los mismos molinos como los que la casa tiene recogidos o guardados para el servicio de ellos y para arrancar piedra junto con la acequia, presa, compuertas y además las orillas arbolado y tierra de las laderas de dicha acequia, inclusa la pieza de tierra campa en la partida llamada de la horta de la villa y el huerto que el finado señor marqués adquirió por permuta de Bernardo Palau y la otra pieza de tierra que la casa adquirió de Ignacio Cabecerán», segons l'escriptura de venda, datada el 20 de novembre de 1851. Arxiu Ducal Medinaceli, L-5/10.

¹³ Joan VALLS SEGARRA SEGARRA (manuscrit inèdit), *Notícies històriques de casa Valls (1894-1909)*, p. 79.

¹⁴ Publicat a *Atles de les viles, ciutats i territoris de Lleida* (2001), Lleida, Diputació de Lleida i Col·legi d'Arquitectes de Catalunya, núm. 517.

¹⁵ El topònim actual és Illa, però l'hem trobat documentada com a illa de Sant Ou, segons analitzem més avall.

¹⁶ Joan VALLS SEGARRA SEGARRA (manuscrit inèdit), *Notícies històriques de casa Valls (1894-1909)*, p. 156.

hort a la partida de l'Horta del Molí, que termenejava per l'est amb el camí de la Vila, a la partida de la Torrella.¹⁷

Els molins eren propietat dels marquesos de Camarasa, que n'arrendaven l'explotació. El 1678, els havia obtingut en emfiteusi la vila de Camarasa, la qual, a la vegada, els sot-sarrendava, sovint per necessitats pecuniàries, en subhasta pública.¹⁸ L'any 1680, va adquirir l'explotació el metge de la localitat, Ignasi Malagarriga. Aquest, quan alguns veïns van voler portar olives a altres molins, va posar-los una demanda, i el plet va arribar fins a l'Audiència de Barcelona, la qual, en sentència, va ratificar el dret exclusiu que tenien els marquesos en relació amb la mòlta, un dret del qual també es beneficiava qui en feia l'explotació.¹⁹

Des del 1626, les propietats dels marquesos de Camarasa es van vincular per *mayorazgo*, la qual cosa significa que tant l'explotació de l'aigua de la Roda com els molins restaven units al títol i no es podien vendre. De fet, els molins eren propietat dels senyors de Camarasa des de l'edat mitjana, tant si eren els comtes de Barcelona, reis d'Aragó, senyors del Marquesat com, després del 1543, al segle XVI, els marquesos de Camarasa.²⁰

Al segle XV es va ocasionar un conflicte a causa de l'explotació del molí entre Lluís de Coscó, senyor de Camarasa, i l'Església, que llavors explotava els molins en emfiteusi.²¹ També tenim un document del segle XIV que parla d'un molí del marquès, localitzat al raval de la vila, que es va donar en emfiteusi a un particular.²²

Al segle XII, Geral Martí i la seva esposa Rosa, poc abans del 1154, van construir dos molins, que s'afegien als altres dos existents,²³ de manera que es duplicava el nombre de molins, símptoma de l'augment de la producció agrícola.

Els documents del 1050 ja parlen de premses i d'entrades i sortides d'aigua, la qual cosa ens indica l'existència de regadiu i molins abans de l'arribada comtal.

No sabem quan es va produir la primera explotació de l'horta a Camarasa. De segur que és molt antiga, però la utilització de l'aigua a l'època romana servia per abastir les vil·les esclavistes, de manera que la seva estructura seria molt diferent d'allò que avui es pot observar i que analitzarem al paisatge de l'horta, fruit més aviat d'una societat que fa un ús més intensiu de l'aigua. Per tant, hauríem de cercar-ne l'origen a l'època medieval. Més avall parlarem del sistema en aquesta època.

3. Elements del paisatge

3.1. Les illes del riu

S'ha considerat que les illes fluvials són dipòsits sedimentaris que el mateix riu acumula enmig del seu cabal. A l'espai que estudiem, hi ha illes naturals com l'anomenada Illa, que és un aflorament rocós enmig del curs fluvial. Hi ha, però, altres illes que coincideixen amb antigues peixeres o murs de captació d'aigua de reg i, per tant, és possible que hagin estat una creació humana que el bosc de ribera ha colonitzat de pressa i n'ha assegurat la pervivència. L'anàlisi de la cartografia certifica la coincidència (fig. 8).

L'illa que hi ha just abans de la Platgeta va ser l'origen de la presa del rec de Llorenç i Gerb, la que està davant de l'horta del Cantó, que marca l'inici de la séquia que portava l'aigua a la Roda.²⁵ Més avall del Segre, les illes de l'antic terme de Merita, al marge esquerre del riu, eren l'inici de la séquia del Comte. Al marge dret s'iniciava la séquia del Cup, que regava les hortes de Balaguer.

¹⁷ Arxiu Comarcal de la Noguera, Notari Francisco Milla, p. 10.

¹⁸ Segons una escriptura datada a Castelló el 27 de juliol de 1678. Arxiu Ducal Medinaceli, L-4/31.

¹⁹ Havia adquirit l'emfiteusi en subhasta pública el 5 de maig de 1680. Joan VALLS SEGARRA SEGARRA (manuscrit inèdit), *Notícies històriques de casa Valls (1894-1909)*, p. 83.

²⁰ Aquest títol va ser atorgat per Carles I a Diego de los Cobos amb ocasió del seu casament amb Francisca Luïsa de Luna, que ja era senyora de Camarasa.

²¹ El 16 de setembre de 1443, va prendre possessió del molí d'oli el procurador de Lluís de Coscó, la qual cosa provocà un conflicte amb l'Església. L'arquebisbe de Tarragona havia amenaçat amb l'excomunió Lluís de Coscó, segons una carta datada el 21 de març de 1444. Arxiu Ducal Medinaceli, L-6/18 i L-6/19b. El feu perpetu era del vicari Jordan Sebra. Arxiu Ducal Medinaceli, L-6/7.

²² Aquest molí d'oli el tenia en emfiteusi el vicari de Camarasa, Francesc Barche, el 17 de novembre de 1390, que pagava 5 mas mudines anuals. Arxiu Ducal Medinaceli, Capbreu, L-3/8 i L-6/2.

²³ Arxiu de la Corona d'Aragó, Pergamins de Ramon Berenguer IV, carp. 39, núm. 271.

²⁴ Dades disponibles al web de l'Institut Cartogràfic de Catalunya. Aquesta referència serveix per a tots els mapes que se citen en aquest article.

²⁵ Segurament, la Mitjana de la qual parlem més avall.

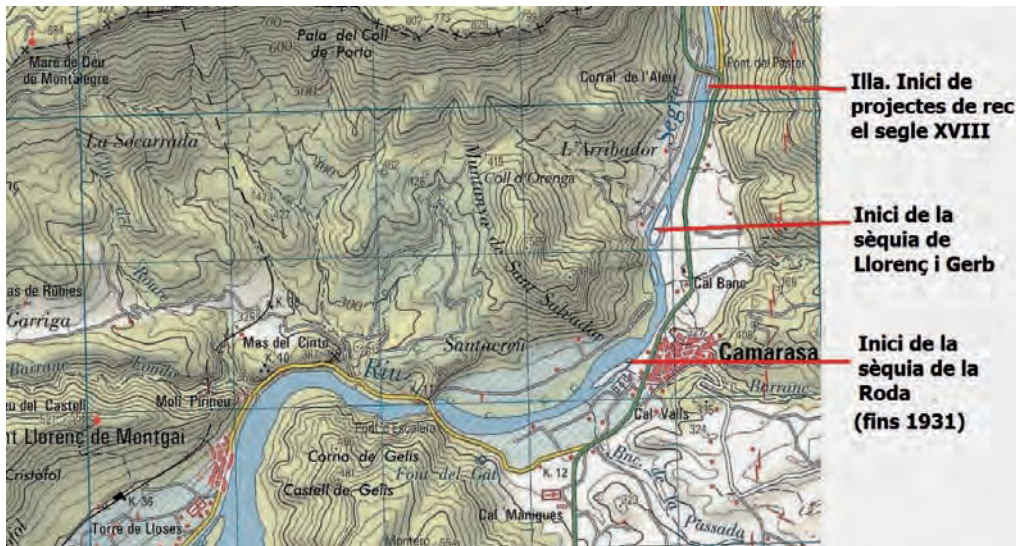

Figura 8. **Les illes fluvials.** Elaboració pròpia a partir de l'ortofoto de l'Institut Cartogràfic de Catalunya.²⁴ Les illes fluvials han estat l'inici de la captació d'aigua dels recs. Les quatre illes corresponen a sistemes de reg històrics.

És per això que creiem interessant fixar-se en les illes fluvials com a inici de sistemes de regadiu, perquè per elles mateixes desvien una part del cabal del riu, la qual cosa facilita el control de l'aigua. En aquest sentit, el conreu de les *insulae* que cita Torró²⁶ podria estar associat a aquest interès per mantenir les illes que permeten la captació d'aigua dels sistemes hidràulics. Això mateix hem documentat a l'anomenada Mitjana, l'illa al sud de la Roda, on hi havia horts i que al segle XIX va comprar la Societat dels Molins per assegurar-se una millor protecció de la sèquia del Molí.²⁷

3.2. La xarxa de camins

El turó de Camarasa està constituït, a l'oest, per una formació rocosa (les Arroques, en la toponímia menor de Camarasa) que arribava fins al mateix llit del riu.²⁸ Els estrats verticals del turó de Camarasa i del de Sant Salvador formen part d'un mateix conjunt geològic. Primer, l'acció erosiva del Segre devia llimar aquestes roques, però l'activitat humana ha estat decisiva. Es va utilitzar com a pedrera,²⁹ encara que l'impacte més gran va ser la construcció de la carretera que havia de facilitar l'edificació de la resclosa i

presa de Camarasa (1912-1917) i, després, de la carretera del Doll, l'actual C-13 (acabada el 1985), que va fer disminuir molt el volum d'aquest aflorament rocós. Quan es va construir la carretera del Doll, a l'inici dels anys vuitanta del segle XX, es va produir un moviment veïnal a Camarasa en contra de la demolició d'una de les roques, la qual, per la seva forma, era coneguda com a Cap de Mort. Finalment, les protestes no van servir per conservar aquella imatge que l'atzar i les actuacions humanes havien esculpit.

Les carreteres C-13 i LV-9047 indiquen en l'actualitat el màxim llindar de l'espai regat. Pel seu costat circulen els braçals principals de l'horta creada amb la darrera ampliació, a principi dels anys trenta del segle passat.

3.2.1. Els camins de l'horta

Entre els camins de l'horta, n'hi ha alguns que són recents, com el de vianants que hi ha sota l'horta del Cantó, arranjat per donar accés als horts i poder gaudir de l'entorn. Aquest camí es va construir amb terreny guanyat al riu després de la riuada del 1982.³⁰ L'horta del Pont estava només limitada pel camí que, des de Camarasa, arri-

²⁶ Josep TORRÓ (2003), «Arqueologia de la conquesta. Registre material, substitució de poblacions i transformació de l'espai rural valencià (segles XIII i XIV)», a *El feudalisme comptat i debatut. Formació i expansió del feudalisme català*, València, Universitat de València, p. 184.

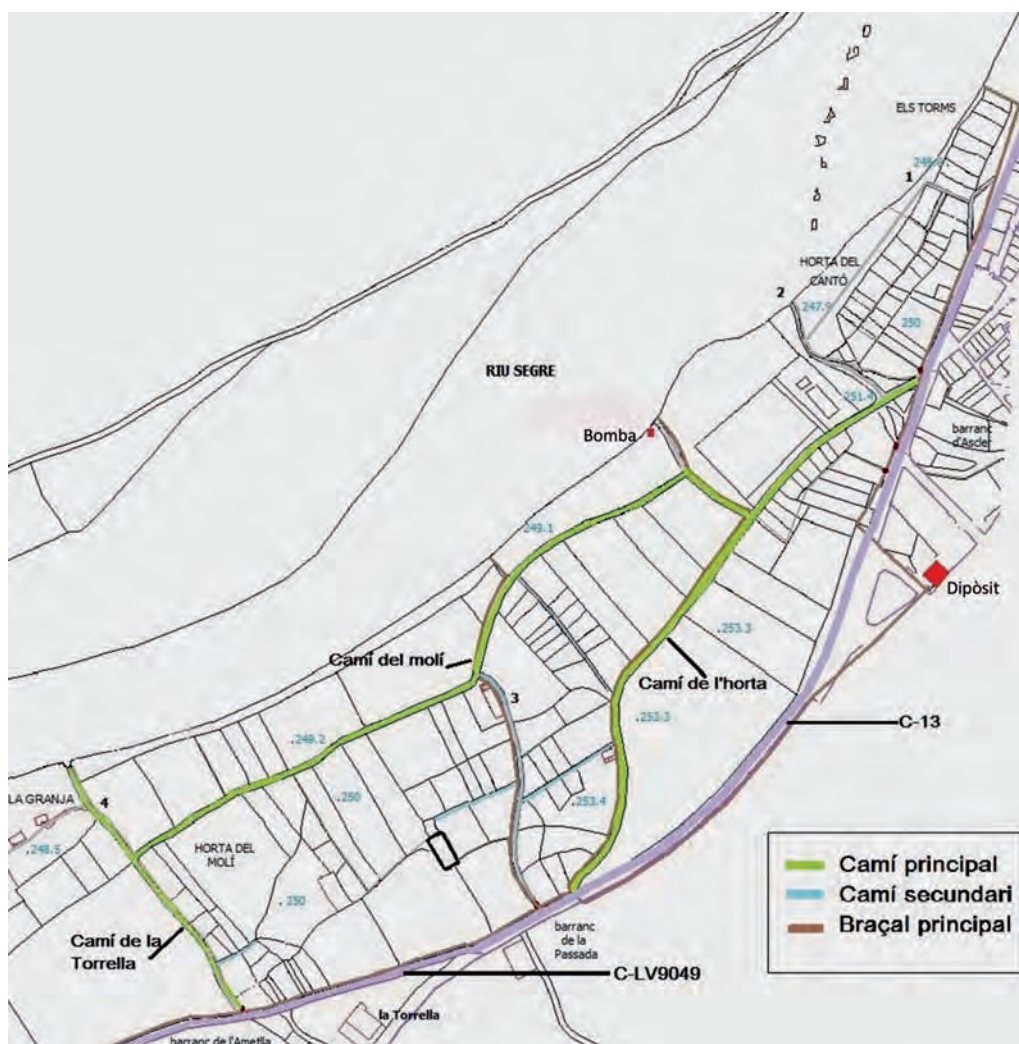
²⁷ Que la Societat dels Molins va comprar per posar pedres i assegurar-se el caixer de la sèquia del Molí. Un d'aquests era a l'illa de la Mitjana, «llindant ab la acèquia per orient y l'riu per ponent». Joan VALLS SEGARRA SEGARRA (manuscrit inèdit), *Notícies històriques de casa Valls (1894-1909)*, p. 152.

²⁸ Es pot observar a la part esquerra de la fotografia núm. 10.

²⁹ El 1852, per reparar els molins que la família Valls havia comprat als descendents del marquès de Camarasa, es va extreure la pedra d'aquest punt i es va comprar un hort que hi havia a sota per maniobrar millor i permutar l'altre, segons explica Joan VALLS SEGARRA SEGARRA (manuscrit inèdit), *Notícies històriques de casa Valls (1894-1909)*, p. 150-151.

³⁰ En aplanar la zona, van fer cap a aquest camí pedres de l'antic aqüeducte de les Canals. Algunes d'elles encara es poden reconèixer a simple vista.

Figura 9.
**Xarxa de camins i
 braçals i cotes de
 l'horta de Camarasa.**
 Elaboració pròpia a
 partir de la cartografia
 cadastral.³¹

bava a aquest pont, però va restar tancat quan es va construir la carretera del Doll. Així, doncs, l'accés actual ha retallat els horts d'aquesta horta, que limitaven amb el riu. També es pot considerar recent el camí per a vianants que va de la Granja a la font del Gat, desbrossat i senyalitzat recentment, encara que havia existit amb anterioritat per anar de Camarasa a aquesta font a cercar aigua.

La resta dels camins que hi ha a la zona es poden considerar històrics (fig. 9). Els perpendiculars al riu marquen la línia dels barrancs que hi desemboquen. El camí del Torrent (1), el qual, des del turó de Camarasa (carrer d'Escaletes), a manera de claveguera, desaguava les aigües pluvials de la població al riu, ara està asfaltat. Aquest camí

i dos més que el creuen perpendicularment indiquen una urbanització antiga a la zona els vestigis de la qual encara existien en 1880 (fig. 10). No s'ha fet mai cap prospecció arqueològica per conèixer la cronologia dels materials que van aparèixer en construir la carretera del Doll, i tampoc no es coneix la pervivència de l'ocupació en aquest indret i les causes de l'abandonament o destrucció. La zona que s'ubica des de la formació rocosa fins a aquí és coneguda com a horta dels Torms.

Un altre camí perpendicular és l'acabament del barranc d'Ascler,³² construït a la desembocadura d'aquest barranc (2). Al seu tram nord, marca el traçat de les canals de l'antiga Roda. Altres camins perpendiculars que es dirigeixen al riu són també cursos de ba-

³¹ La cartografia cadastral citada en tot l'article procedeix de la Sede Electrónica del Catastro, <https://www1.sedecatastro.gob.es/OVCFrames.aspx?TIPO=CONSULTA>.

³² La cartografia de l'Institut Cartogràfic de Catalunya recull «Ascle», però la pronúncia actual fa la paraula aguda. Els materials geològics plegats a la part mitjana del barranc, que tenen forma d'ascler o esclerxes, han donat nom al topònim, que significaria 'conjunt d'ascler' o 'lloc on hi ha ascler'.

Figura 10.
Camarasa, 1880.
 (Pleyan de Porta,
*Album històric,
 pintoresch y monumental
 de Lleyda y sa província,*
 vol. 1, p. 239).

rrancs, com ara el de la Passada (3) i el de l'Ametlla o Torrella (4).

Hi ha dues vies principals a l'interior de l'horta que van paral·leles al riu, que són el camí de l'Horta i el del Molí, els quals prenen el nom del lloc on es dirigien. Aquestes vies marcaven la direcció dels braços principals del primer sistema de la Roda.

3.2.2. Els camins entre assentaments

Hem de començar amb una obvietat i és que els camins de l'horta porten principalment a Camarasa que es el principal nucli poblacional d'aquesta zona. L'altre gran camí comunica amb Sant Llorenç de Montgai en l'actualitat. Abans de la construcció de l'embassament de Sant Llorenç de Montgai el camí a aquesta població passava pel pont de Camarasa on travessava el riu, i per tant llavors no tenia relació amb l'horta. Després amb la construcció del pont d'Escalera,³³ i la carretera LV- 9047, aquesta marca el límit de l'horta en el tram sud-est.

El camí de l'Horta continuava en el passat seguint aproximadament l'actual carretera C-13 cap a Balaguer i passava prop de Palous, poblament que tenim documentat al segle VII,³⁴ i Merita.³⁵

Un altre camí comunica Camarasa i Cubells, ja documentat el 1086: la «magna strata que pergit ad Cubels sive ad Camarasam»,³⁶ que segurament era una via d'època romana o potser encara anterior. No sabem si es tracta del camí que es va aprofitar per fer l'actual carretera o bé el camí de les Pedres, que comença a l'horta i voreja el barranc de la Passada. El topònim també existeix a Cubells i, sens dubte, indica una via de pas. El camí de les Pedres, al segle XIX, era transitat per cubellencs per anar als molins de l'horta de Camarasa.

El camí Fondo, encara que no arriba a l'horta, uneix el camí de Cubells actual i el de les Pedres que hem esmentat anteriorment. Rep el nom pel fet de transcórrer per sota de les parcel·les que hi limiten, cosa que n'indica l'antiguitat.

És interessant veure que el camí de les Pedres i el de la Molinera conflueixen en una partida de terme anomenada Valldarnàs, la qual, a la carta arqueològica de Catalunya, consta com un possible assentament andalusí, per les restes ceràmiques recollides a la zona. No ha estat estudiat, però la situació en una vall aprofitant les aigües de la font del Prat recorda els sistemes de *qanat* que van originar petites alqueries.

³³ Aquest pont de ferro ja era construït abans que Riegos y Fuerzas del Ebro planifiqués la carretera actual.

³⁴ Eva SOLANES POTRONY (1999), *Memòria de l'excavació arqueològica a la necròpolis de Palous: Camarasa, la Noguera*, Barcelona, Direcció General del Patrimoni Cultural, Centre d'Informació i Documentació del Patrimoni Cultural.

³⁵ Merita deriva d'un antropònim aràbic, segons Albert TURULL (2007), *La toponímia de les comarques de Ponent. Un assaig d'interpretació tipològica*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, fitxa 1100.

³⁶ Segons el document de l'any 1086. Cebrià BARAUT (1984-1985), «Documents dels anys 1076-1092 de l'Arxiu Capítular de la Seu d'Urgell», *Urgellia*, núm. 7, doc. 1021, p. 138-139.

Figura 11.
**Camins principals
 que conflueixen a
 l'horta de Camarasa.**
 Elaboració pròpia
 sobre l'ortofoto de la
 cartografia cadastral.

3.3. Els desnivells del terreny de reg

La construcció d'espais irrigats vora el riu comporta sempre una avaluació prèvia del cabal i de les característiques topogràfiques que condicionen la distribució de l'aigua. L'orografia del terreny marca el desenvolupament del sistema d'irrigació. A l'horta de Camarasa, el regadiu, tant el tradicional com l'actual, és de tipus superficial. L'aigua circula per gravetat, és a dir, es mou per diferència de cota a causa de l'efecte de la força de la gravetat. Aquest sistema requereix un anivellament de les parcel·les per tal que l'aigua arribi a l'extensió més gran possible. Recollint dades cartogràfiques de l'Institut Cartogràfic de Catalunya, hem anotat l'altura sobre el nivell del mar que tenen algunes parcel·les de diverses parts de l'horta (fig. 9).

Analitzant la informació, podem adonar-nos que el lloc més baix coincideix amb l'indret aproximat on s'ubicava l'antiga Roda. Hi ha poc desnivell des de la cota mínima, de 247,9 m, fins a la màxima, de 256,8 m, i aquesta encara correspon a una terrassa relativament petita. Això indica clarament que l'horta, tal com la veiem, no hauria estat possible sense un sistema d'elevació d'aigua (primerament, la Roda; posteriorment, una bomba hidràulica), encara que la reflexió in-

versa també és certa, és a dir, les comunitats pageses van anar adaptant les parcel·les al sistema de regadiu.

Les mesures actuals no poden ser considerades de manera inequívoca per analitzar els sistemes de reg antics, ja que les riuades i aportacions de terra posteriors han pogut fer variar les cotes, de manera que l'anàlisi és aproximativa. Pel que fa al sistema de la Roda, aquesta es devia situar a la cota 247,9 i tenia un eix d'11,5 m, per la qual cosa hem de pensar que l'aigua s'elevava fins a la cota 258. Al nord de la Roda, l'horta dels Tombs s'inicia a 255,4 m de distància i es troba a una altura de 253,8 m, la qual cosa implica un desnivell d'un 1,6 %.

Cap al sud de la Roda, des del punt de màxima elevació fins a la Bassa, hi havia 530 m, cosa que donaria un pendent d'un 1,5 %. Evidentment, això significa que el braçal havia de disminuir la seva alçària en augmentar la distància.

El sistema de reg per gravetat suposava la utilització de petites comportes i paletes per donar o tancar l'aigua a cada braçal que sortia de la séquia principal, des del qual es distribuïa als horts i altres finques de l'horta a través de braços secundaris.

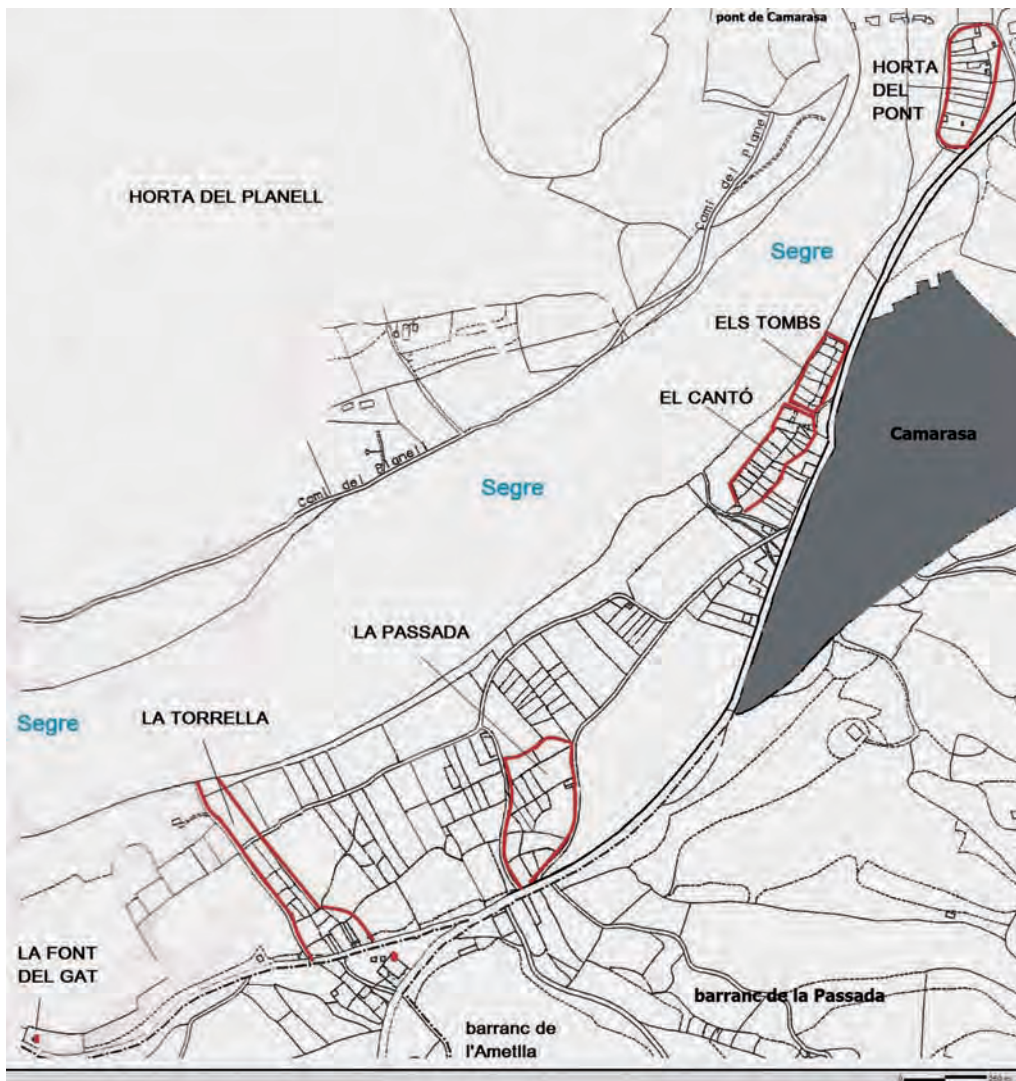

Figura 12.
**Sistemes integrants
 del rec de la Roda.**
 Elaboració pròpia sobre
 la base de la cartografia
 cadastral.

3.4. Identificació del sistema de parcel·lació i els grups de parcel·les que conformen unitats del paisatge cultivat

Estudiant el parcel·lari de l'horta de Camarasa, es fa evident que l'actual rec de la Roda, més que una creació d'una unitat hidràulica, és el resultat de la integració en un únic i ampli sistema de reg de petites superfícies irrigades preexistents, alimentades per recs de menor entitat relacionats amb aigües freàtiques de les fonts,³⁷ els quals acabaven desembocant a l'espai de l'horta. Analitzarem aquests sistemes: la font del Gat, la Torrella i la Passada. Descriurem també l'horta del Pont i l'antic rec de la Roda.

3.4.1. La font del Gat

En l'actualitat, no queda cap rastre de l'antic sistema hidràulic, ja que la zona que hi ha al peu de la font està integrada a l'entorn de l'embassament de Sant Llorenç de Montgai, de manera que s'ha inundat en part o bé ha estat envaïda pel bosc de ribera. La font servia, abans del 1927, l'any en què es va començar a instal·lar a Camarasa la xarxa d'aigües, per proveir d'aigua de boca la població quan el riu baixava tèrbol a causa de la pluja o les riudades.³⁸

A la part est de la zona hi ha parcel·les, les quals, abans que hi arribés el rec de la Roda, aprofitaven l'aigua de la font que es recollia en basses.³⁹ El mateix sistema devien utilit-

³⁷ Aquest sistema ha estat descrit en espais del riu Xúquer per Antoni FURIÓ i Luis Pablo MARTÍNEZ (2000), «De la hidràulica andalusí a la feudal: continuïtat i ruptura», a *L'espai de l'aigua: xarxes i sistemes d'irrigació a la Ribera del Xúquer*, València, Universitat de València, i Alzira, Ajuntament d'Alzira, p. 23-24.

³⁸ Joan VALLS SEGARRA SEGARRA (manuscrit inèdit), *Notícies històriques de casa Valls (1894-1909)*, p. xxv.

³⁹ Segons declaracions de Josep M. Cantons, la família del qual era propietària d'una parcel·la.

zar altres terrenys ara negats. Aquesta horta de la font del Gat es va integrar a l'actual rec de la Roda en el darrer gran canvi, a l'inici dels anys trenta de la darrera centúria. A la gran parcel·la propietat de FECSA es van conrear arbres fruiters fins que, en creure que no era productiva, l'empresa va deixar-la de cultivar a principi dels anys cinquanta del segle xx, moment en el qual es va parcel·lar en horts per als treballadors de l'empresa a Camarasa (aquesta zona anomenada anteriorment Sols del Molí es va rebatejar com a horts de Corea, tal com hem dit més amunt). En l'actualitat, constitueix un espai erm que progressivament ocupa la vegetació natural de canyar i bosc de ribera.

El primitiu sistema hidràulic de la font del Gat estava, doncs, constituït per un rec de basses alimentat per la font, el qual regava una zona de poca extensió que acabava al congost d'Escalera, una part de la qual avui està ocupada per les aigües.

3.4.2. La Torrella i l'horta de l'Ametlla

El sistema de reg del barranc de l'Ametlla es pot reproduir, malgrat les modificacions que ha sofert la zona a conseqüència de la construcció de la carretera C-13, iniciada el 1912, i les modificacions del traçat. El sistema hi-

dràulic començava en un aflorament d'aigua crua⁴⁰ que encara es conserva, tot i que ha estat desplaçat de la seva ubicació original uns 600 m al sud.

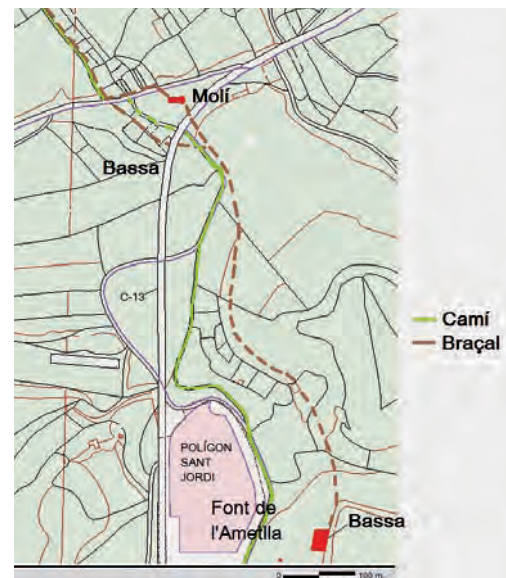
Des de la font, que tenia la forma d'una petita cova, l'aigua es recollia en una bassa d'uns 7 x 4 m i allí s'iniciava una séquia que seguia el cantó nord del barranc i servia per regar les parcel·les, encara visibles a la planimetria del cadastre.⁴¹ La mateixa séquia proveïa d'aigua un abeurador per als animals de bast que passaven pel camí. En construir la carretera, una conducció desviava l'aigua a l'altra banda del barranc. És allí, a sota i al sud de la Torrella, on aflora avui dia l'aigua, que s'emmagatzema en un dipòsit de construcció recent.

El molí d'oli de la Torrella es movia amb l'aigua de la séquia, recollida en un assut amb el sistema de cup. Aquest molí apareix a la matrícula dels establiments del 1843 a Camarasa, on es parla d'un molí d'oli de racó,⁴² i encara funcionava a començament del segle xx.⁴³

La tècnica del molí de cup consistia en l'edificació d'un dipòsit de forma cilíndrica que recollia l'aigua que, a pressió, feia moure les pales del molí, ubicades a la part encaixada

Figura 13.
Antic molí de cup de la Torrella.

Figura 14.
Aproximació a l'horta del barranc de l'Ametlla.
Elaboració pròpia sobre la base de la cartografia cadastral.

⁴⁰ Es denomina així l'aigua que no es pot utilitzar com a aigua de boca. Segons el DIEC, *aigua crua* és l'«aigua que no cou bé els llegums».

⁴¹ Segons el testimoni oral de Miquel Bonet Comelles.

⁴² S'anomenaven *premses de racó* les que eren petites. El 1843, aquest és l'únic molí que apareix, a banda del marquès. Era propietat de Josep Cabeceran i, tal com hem dit, era fora vila. Arxiu Casa Pedrol de Camarasa, *Matrícula general de establecimientos y sugetos particulares...*, 4 juliol 1844.

⁴³ Josep Balagué diu que, l'any 1908, hi havia a la població tres molins, i el del Cabeceran (Figueres) era fora de la població. Sens dubte, es refereix a aquest molí. Josep BALAGUÉ BALAGUÉ (1984), «Lo Tapiat (1883-1984)», *Parlem-ne*, núm. 2, p. 23-26.

Figura 15.
Dipòsits de filtrat
de l'oli del molí
de la Torrella.

Figura 16.
Base del molí de
cup de la Torrella.

a terra. La forma de la torre del molí de cup ha donat nom a la partida de terme: la Torrella.⁴⁴ Aquest tipus de molins, d'origen àrab, eren adequats per optimitzar la utilització de l'aigua, perquè es podia omplir el cup quan no s'utilitzava el molí.

En la mòlta tradicional d'olives, el molí de pedres fou substituït pel de martells. El sistema d'extracció d'oli es feia amb premses: col·locant la pasta entre sistemes de filtrat, els esportins, i apilant-los i sotmetent-los a pressió per tal que l'oli fluís (fig. 13). Encara resten al voltant de la Torrella restes de les grosses bigues de fusta que servien per al premsat. El primer molí potser utilitzava rodes, encara que avui dia, a la parcel·la, al voltant de l'antic molí, hi ha restes de moles que indiquen la reutilització i pervivència de l'ús.

L'aigua del molí retornava al braçal i servia per al regadiu. Així s'aprofitaven els recursos hídrics per al reg i per a la mòlta. El parcel·lari d'aquesta darrera horta, integrada a l'actual rec de la Roda, és fàcilment identificable, perquè està constituït per horts estrets i llargs per aprofitar millor el curs natural de l'aigua, i de poca extensió, atès el poc cabal de la font que alimentava aquest sistema. Hem assenyalat els camins que indiquen els braçals d'aquesta horta, els quals s'adaptaven a l'orografia del terreny (fig. 14).

S'aprecia clarament al parcel·lari com l'actual carretera de Sant Llorenç a Camarasa, la LV-9047, talla en diagonal aquesta estructura, cosa que indica que és posterior al rec. Tal com hem anotat més amunt, la carretera es va construir a conseqüència d'una de les condicions del conveni entre l'Ajuntament de Camarasa i l'empresa Riegos y Fuerzas del Ebro quan es van construir la resclosa i la central de Sant Llorenç de Montgai.

L'horta del barranc de l'Ametlla ha estat molt modificada per la construcció de les carreteres que la travessen, però es pot reconstruir a través del parcel·lari, que descriu un sistema de dimensions petites i adaptat a l'orografia, amb un molí de cup ubicat al centre i horts al final, ja a l'horta actual. L'aigua encara era emprada com a auxiliar als molins de l'horta.⁴⁵

El conjunt té una llargada d'1 km. La superfície total d'aquesta horta devia ser d'unes 3 ha. Té les característiques d'una petita horta andalusina d'un grup clànic reduït i potser ubicat al costat del molí. La zona compleix els requisits d'aquests assentaments: està elevada i controla bona part del rec, a més d'estar situada en un lloc estratègic, tal com ha demostrat el fet d'estar a tocar dels eixos viaris. Els recs de torrents i barrancs tenien una funcionalitat ecològica que permetia la

⁴⁴ La ubicació, a pocs metres d'aquest molí, d'una creu de terme al segle XIX, ara desplaçada al costat de l'entrada del cementiri, fa que la zona també sigui coneguda com la Creu.

⁴⁵ Joan Valls, en parlar de les modificacions que es van fer als molins de l'horta de la Roda pels anys 1855 i 1856, explica: «També col·locaren les tuberïes de plom per conduir l'aigua desde la acèquia a les calderes en lloch de aprofitar la de la font de la Ametlla, com havia vingut utilitzant hasta aquella ocasió». Joan VALLS SEGARRA SEGARRA (manuscrit inèdit), *Notícies històriques de casa Valls (1894-1909)*, p. 153.

utilització de l'aigua al llit, de manera que es mantenien zones d'arbrat per poder obtenir combustible, material de construcció i farratges.⁴⁶ Al voltant del barranc hi havia plantes d'oliveres i, avui dia, d'ametllers.

3.4.3. La Passada

Aquesta partida de l'horta de la Roda està formada pel con de dejecció del barranc de la Passada i els horts de sota d'aquest, els quals es regaven amb l'aigua d'una bassa d'aigua procedent del barranc. Constituïa l'extrem final del sistema que descriurem.

L'esquema del rec de la Passada és semblant al de l'Ametlla, encara que de més extensió. És un sistema hidràulic que aprofita l'aigua que neix a l'inici del barranc i també rep aportacions de surgències dels torrents que hi desemboquen. El barranc té una llargada de 1.900 m i una superfície d'unes 10 ha. En l'actualitat, se n'ha abandonat el conreu i es desenvolupa en molts indrets per vegetació de canyar, però als anys quaranta del segle xx estava encara conreat a ple rendiment.

L'aigua que neix al començament del barranc es recollia en una bassa a l'inici del regadiu.⁴⁷ Al llarg del barranc, un braçal conduïa l'aigua, que s'emmagatzemava en basses particulars. Encara a la cartografia cadastral es marquen parcel·les, algunes de petites, que devien servir d'hort, i d'altres de

més extensió. En l'actualitat, es fa difícil apreciar el parcel·lari visualment, ja que, en deixar-se de conrear per la dificultat de ser treballat amb maquinària agrícola, l'aigua hi ha fet reproduir un abundant canyissar. Els registres orals encara testimonien l'existència de braçals que, a trams, baixaven pels dos costats del barranc, així com sistemes de basses que servien per domesticar l'aigua i fer-la productiva per al cultiu.⁴⁸

Al final del barranc, a l'altura de l'actual carretera C-13, quan l'aprofitament era intens, no hi arribava gaire cabal, motiu pel qual es va construir un pou que agafava les aigües subterrànies del barranc, que s'elevaven a través d'una sínia moguda per un animal.⁴⁹ Posteriorment, es va construir un pou de maons, encara existent, que extreïa l'aigua gràcies a un motor.

A l'horta de la Roda, s'encaixa el con de dejecció del barranc. Els marges dels bancals servien per recollir la terra que s'arrossegava en temps de fortes pluges. L'aigua sobrant de la Passada desembocava en una bassa. Aquesta s'usava per regar els horts que hi havia a sota i, per tant, ampliava la superfície total.

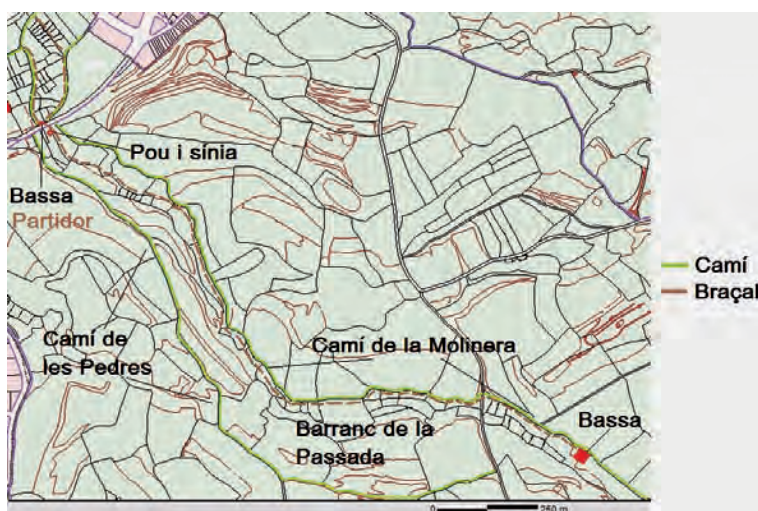
El rec de la Roda va interseccionar amb aquest sistema de la Passada, però les terres per damunt de la cota de la bassa de la Vila, que després descriurem, no es regaven, abans dels anys trenta del segle passat, amb l'aigua del riu, sinó amb la del barranc de la Passada.

La ubicació de la bassa de la Vila segurament també va tenir en compte la possible aportació d'aigua d'aquest barranc.

3.4.4. L'horta del Pont

Aquesta horta limitava amb el riu, però, en l'actualitat, està encaixada entre l'antic camí del Pont i el que deriva de la carretera C-13. La zona resta arrecerada ocupant un meandre format pel riu, el qual protegia els horts de les avingudes habituals provocades per pluges fortes, encara que no deslliurava la zona de les grans inundacions. La ubicació també està en relació amb el barranc del Ca-

Figura 17.
Aproximació a l'horta de la Passada.
Elaboració pròpia a partir de la cartografia cadastral.

⁴⁶ Josep TORRÓ (2009), «Després dels musulmans. Les primeres operacions colonitzadores», a *Arqueologia medieval. La transformació de la frontera medieval musulmana*, Lleida, Pagès, p. 110.

⁴⁷ Que hem conegut i ubicat a la cartografia segons informacions de Pere Pedrol Picoy.

⁴⁸ A l'origen del barranc, encara hi ha horts amb aquest sistema de basses, les quals serveixen per regar horts com el conreat per Francisco Márquez. Pere Pedrol Picoy i Carles Escolà Olives informen que hi havia basses en diversos llocs del barranc, fetes pels particulars, per aprofitar millor l'aigua. El sistema estava en ple rendiment després de la Guerra Civil, als anys quaranta del segle xx.

⁴⁹ A la darrera parcel·la tocant la C-13, de cal Baró.

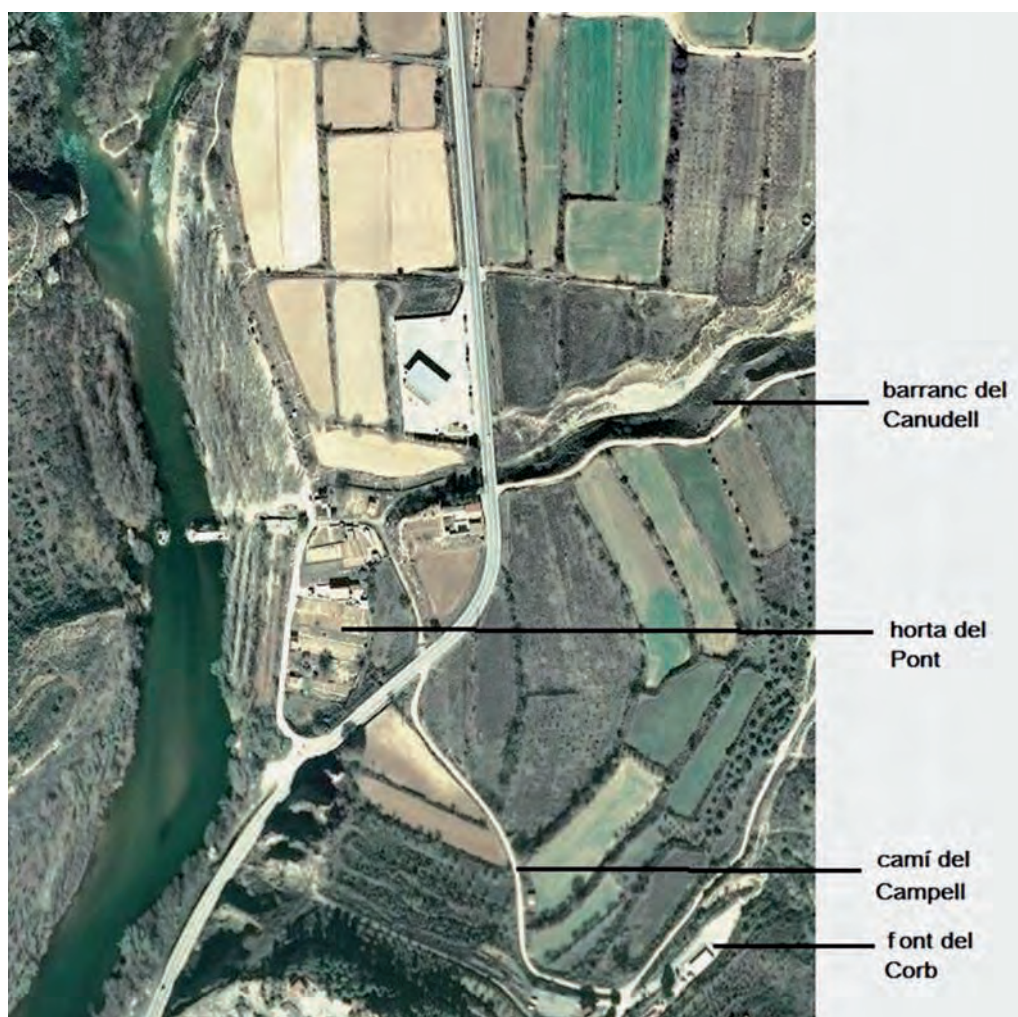

Figura 24.
L'horta del Pont.
 Ortofoto de l'Institut
 Cartogràfic de Catalunya.
 A la part superior de la
 fotografia es pot apreciar
 una illa fluvial.

Canudell, que drena la muntanya de Sant Jordi, i el camí del Campell, que comunica Camarasa amb el pont. A l'inici del torrent, que segueix aquest camí, hi ha una font anomenada del Corb, la qual actualment només es pot entreveure per algun xop i per la toponímia, però que segurament era aprofitada abans de la constitució del rec del Campell.

Es fa difícil saber quina terra es podia regar amb l'aprofitament d'aquesta font. Tampoc no es pot saber si va ser l'origen de l'actual sistema hidràulic de l'horta del Pont, el qual sembla que estaria més en relació amb un assut de derivació de l'aigua del riu a l'actual Platgeta, o més amunt, que havia de regar l'actual zona recreativa de Maria Rúbies. Josep Balagué ens informa d'un sistema de regadiu que tenia la peixera 250 m al nord del pont de Camarasa. D'aquest, ell havia vist, sota una mola molt erosionada, restes d'un molí, que anomena molí del Moro.⁵⁰

L'actual horta del Pont agafa l'aigua del riu a través d'un pou que funcionava amb una sínia de catúfols que va desaparèixer a començament dels anys cinquanta del segle passat.⁵¹ Era de fusta, amb catúfols de llauna, moguda per un animal de bast. En l'actualitat, un motor elèctric eleva l'aigua del pou. En conjunt, la zona regada per l'horta del Pont té una superfície de 2,5 ha.

3.5. El rec de la Roda

Els elements del sistema de la Roda de Camarasa consistien en una captació de l'aigua del riu, anomenada *peixera* o *presa*, que desviava el curs del riu. Encara hi ha pedres a la llera del Segre que testimonien la seva existència. Al segle XIX, la presa tingué la seva màxima grandària:

La presa la posaren en un estat de perfecció que no habie tingut may, encara que cons-

⁵⁰ D'aquest molí, l'autor diu que ha vist restes de parets en una finca que havia estat d'Antoni Pujol. Josep BALAGUÉ BALAGUÉ (1985), *Monografia de història de Camarasa*, La Pobla de Segur, Casa Torres, p. 22.

⁵¹ Segons una comunicació oral de Josep Amorós, que era president del rec del Pont.

Figura 18.

La Roda de Camarasa.

Arxiu Nacional de Catalunya, Fons FECSA, C-243. A la imatge es pot observar la forma de la Roda i com els seus calaixos aboquen l'aigua a l'aqüeducte que passa per damunt de la séquia i que es dirigeix als molins. El sistema per barrar el pas als troncs que arrossegava l'aigua és primitiu però efectiu. En primer terme, els caixers de la séquia.

truhida ab pedra suelta, la dexaren resistant y ampla de manera que podien pasar per sobre d'ella tres hòmens de frente y la empedraren ab pedres petites, clavades entremig de les grosses ab martells per millor explanació y assegurança en tota sa llargada. Se cree habie de resistir qualsevol avinguda del Segre, tal ere son estat de perfecció, però no fou axis. Al any següent d'haber baxat la grant avinguda, també al maig, sobrevingué altra, que encara que no tant forta com la de 1853 fou tan extraordinària que destruí la presa altra vegada [...].⁵²

El testimoni ens serveix per recordar una obvietat, i és que el sistema era antic, però de segur que s'havia de reconstruir a cada nova riuada i, en cas d'una forta avinguda del riu. L'aigua des de la peixera es canalitzava a la gran séquia del Molí. Refer els caixers d'aquesta, és a dir, les parets que canalitzaven l'aigua, era una de les principals despeses en el seu funcionament.

Des de la séquia, l'aigua es desviava per fer funcionar la Roda i alimentar el regadiu de l'horta, però el cabal més gran continuava encaixat a la séquia per tal d'arribar fins als molins. Unes comportes de fusta obrien i tancaven el pas de l'aigua a la sínia:

També construhiren les obres per colocar les dos comportes immediates a la nòria y al entren a la cèquia, a fi de tancar l'aigua quant és convenient y renovar lo pontarró sobre la acèquia, estes dos obres fetes de pedra picada y de grans lloses y les dos comportes de taulons. Sigué tot molt costós y car de fàbrica.⁵³

La séquia del Molí tenia una llargada d'uns 720 m des de la Roda fins als molins, situats a l'extrem sud de l'horta, que aprofitaven, en el darrer tram, l'aigua que provenia del molí de la Torrella.⁵⁴

No sabem quan es va construir aquest molí, però el trobem citat l'any 1667, quan es fa la compravenda d'un hort.⁵⁵ Això no significa que no existís abans. Durant la construcció, l'any 2012, de l'embarcador, van aparèixer rodes de molí.

Tal com hem dit més amunt, el poc desnivell de l'orografia de l'horta hauria fet impossible l'ampliació de la superfície regada sense l'existència d'un giny d'elevació d'aigua. Sabem com era la Roda, que va deixar de funcionar a principi dels anys trenta del segle XX: era vertical, de fusta, i feia 11,5 m de diàmetre. Tenim testimonis gràfics de la seva fisonomia i l'estudi de les fotografies ens ha ajudat a afinar la

⁵² Joan VALLS SEGARRA SEGARRA (manuscrit inèdit), *Notícies històriques de casa Valls (1894-1909)*, p. 153.

⁵³ Joan VALLS SEGARRA SEGARRA (manuscrit inèdit), *Notícies històriques de casa Valls (1894-1909)*, p. 153.

⁵⁴ Segons el testimoni de Joan Valls, que relata que, en reconstruir els molins a mitjan segle XIX, van desviar l'entrada d'aigua de la font de l'Ametlla. Joan VALLS SEGARRA SEGARRA (manuscrit inèdit), *Notícies històriques de casa Valls (1894-1909)*, p. 153.

⁵⁵ En concret, al camí del Molí, a l'indret de l'Estellador de Sexant. La paraula *estellador* designa, segons el DCVB, «una post que es posa com a comporta per a tancar i obrir el pas a l'aigua dins una séquia o canal».

Figura 19.
Restes de l'antic molí de l'Horta.

Figura 20.
Rodes de molí trobades en construir l'embarcador a l'indret de l'antic molí.

seva ubicació, així com el sistema que es generava gràcies a ella. Tenia trenta-dos calaixos dobles o catúfols de fusta, els quals s'omplien i es buidaven pels dos costats del cercle.

Per la seva tipologia, la Roda de Camarasa era de tipus àrab antic, formada per travesers en forma de quadrilàter.⁵⁶ El mateix ús i les avingudes del riu l'afectaven, motiu pel qual sovint s'havia de refer, encara que segurament es tornava a reproduir la forma anterior. Tenim com a testimoni la reparació que es va dur a terme el 24 de gener de 1915, en què es va signar un contracte entre Francesc Sabaté, fuster de Camarasa, i els propietaris de la comunitat de regants per construir una nova Roda:

Francisco Sabaté se obliga a constituir la noria de igual diámetro que la que había anterior, o sea, una noria que eleve el agua a las canales existentes en el día de hoy, aprovechando las piezas de madera de la noria vieja, que a juicio de Francisco Sabaté sean buenas, para la construcción de la nueva, así como también los yerros que se puedan aprovechar, obligándose dicho Sabaté a tenerla construida a punto de marcha por todo el día primero del próximo mes de abril.⁵⁷

L'aigua elevada per la Roda era conduïda a través de l'aqüeducte anomenat de les Canals, que mesurava uns 100 m i passava per damunt de la séquia del Molí. Les canals eren blocs grans de pedra buidada en forma de U. El mur damunt dels quals circulava l'aigua era de pedra i argamassa de calç, i els pilars eren del mateix material. Al tram que creuava el barranc d'Ascler, hi havia cinc monòlits, sens dubte, per resistir millor les possibles investides de l'aigua. Tenim testimonis gràfics d'aquest aqüeducte i un fragment resta *in situ*, encara que la zona ha patit una gran transformació fruit del canvi d'ús del sòl, la substitució del sistema de regadiu i la riuada del 1982.

Les canals no tenien un traçat rectilini, sinó que seguien la corba del barranc d'Ascler, feien un gir de 90° per travessar-lo per sobre d'un pontet i giraven al sud després de creuar el camí de l'Horta. Llavors, ja sobre el terra, el braçal seguia el camí de l'Horta fins a la bassa de la Vila.⁵⁸ El braçal que anava de la Roda a la bassa de la Vila és anomenat a la documentació «braçal mestre».

La bassa de la Vila tenia uns 240 m² de base. Les parets, fetes de tàpia,⁵⁹ s'han desgastat,

⁵⁶ Julio CARO BAROJA (1995), *Historia de los molinos de viento y norias*, Madrid, Instituto para la Diversificación y Ahorro de Energía, p. 333.

⁵⁷ Arxiu Casa Pedrol de Camarasa, document entre particulars que signen, per la Roda, Pau Balagué, Antoni Pedrol i Miquel Gardeñes, a més del fuster Francesc Sabaté. Camarasa, 24 de gener de 1915.

⁵⁸ Segons apareix a l'escriptura notarial de venda de la parcel·la d'Antonia i Cecília Olives a Josep Domingo Eroles, datada el 5 d'agost de 1963.

⁵⁹ Antoni Pedrol afirma que el costat oest de la bassa estava reforçat amb pedres, les quals, en caure, van ser llençades dins del recinte.

Figura 21.

La Roda.

Arxiu Nacional de Catalunya, Fons FECSA, C-244. La fotografia permet apreciar la situació de la sínia, el caixer del braçal del molí i l'aqüeducte de les Canals. També s'aprecia que l'aigua de la Roda que retornava al riu servia per rentar la roba.

Figura 22.

Aqüeducte de les Canals al seu pas pel barranc d'Ascler i el camí de l'Horta.

Els cinc monòlits damunt del pont podien resistir millor les avingudes d'aigua en aquest indret.

motiu pel qual no en podem conèixer el volum. En l'actualitat, ha estat colonitzada per vegetació, per la qual cosa és fàcil distingir-la a les fotografies aèries.

Coneixem la importància de la bassa de la Vila per les ordenances del rec de la Roda del 1920, que distingeixen entre el reg de dia i el de nit tot assignant un regador a cada etapa. El reg de dia repartia l'aigua de la Roda de les sis del matí a les sis de la tarda durant tot l'any; el de nit, de les sis de la tarda a les sis del matí. Els regadors s'enca-

rregaven de distribuir l'aigua de cada torn, encara que s'estableix que, en cas que un d'ells tingués sobrant d'aigua per al reg que li demanin en deu dies, pot auxiliar l'altre, si cal (és a dir, es podia desviar més temps l'aigua). En cas que els dos regadors tinguessin sobrant d'aigua en deu dies, podien utilitzar-la els veïns que no formaven part de l'Associació del Rec de la Roda.⁶⁰ Per fer planter, s'assignava l'aigua de les cinc de la tarda a les nou del vespre.⁶¹

Actualment, la partida de terme on es troba l'antiga bassa de la Vila s'anomena Bassa Nova. El nom potser li ve de l'ampliació de la bassa que es va dur a terme el 1849, perquè la que hi havia es considerava massa petita. De fet, n'havia caigut un costat a la propietat de Bernat Palau i la junta del rec va acordar comprar-li la parcel·la. En Palau era un gran contribuent i, «considerando éste con corazón de humanidad el engrandecimiento de la balsa», va donar a la junta els sis pams enrunats i uns altres sis, amb la condició que en aquests s'aboqués la terra de la neteja anual de la bassa i continuessin sent de la seva propietat.⁶²

Per regar l'horta que hi havia al nord de la sínia, l'aigua era desviada des de les Canals

⁶⁰ Arxiu Casa Pedrol de Camarasa, Ordenances del rec de la Roda de 1920, ordenança 13. Aquestes ordenances es van redactar per rectificar la llista dels regants, constituir-se en associació i refundre i posar al dia el reglament de 26 d'agost de 1877, p. 7.

⁶¹ Arxiu Casa Pedrol de Camarasa, Ordenances del rec de la Roda de 1920, p. 9. A les ordenances consten setanta-dos propietaris, però a la zona segurament hi havia altres propietaris que no eren regants, que són els que podien utilitzar l'aigua sobrant. Hi ha vint-i-quatre ordenances en total que regulen qui ha de formar part de la junta rectora, els torns, el repartiment de les despeses i les sancions a regants i no regants, cosa que indica un rigorós control de l'aigua.

⁶² Arxiu Casa Pedrol de Camarasa, document de 17 de març de 1849.

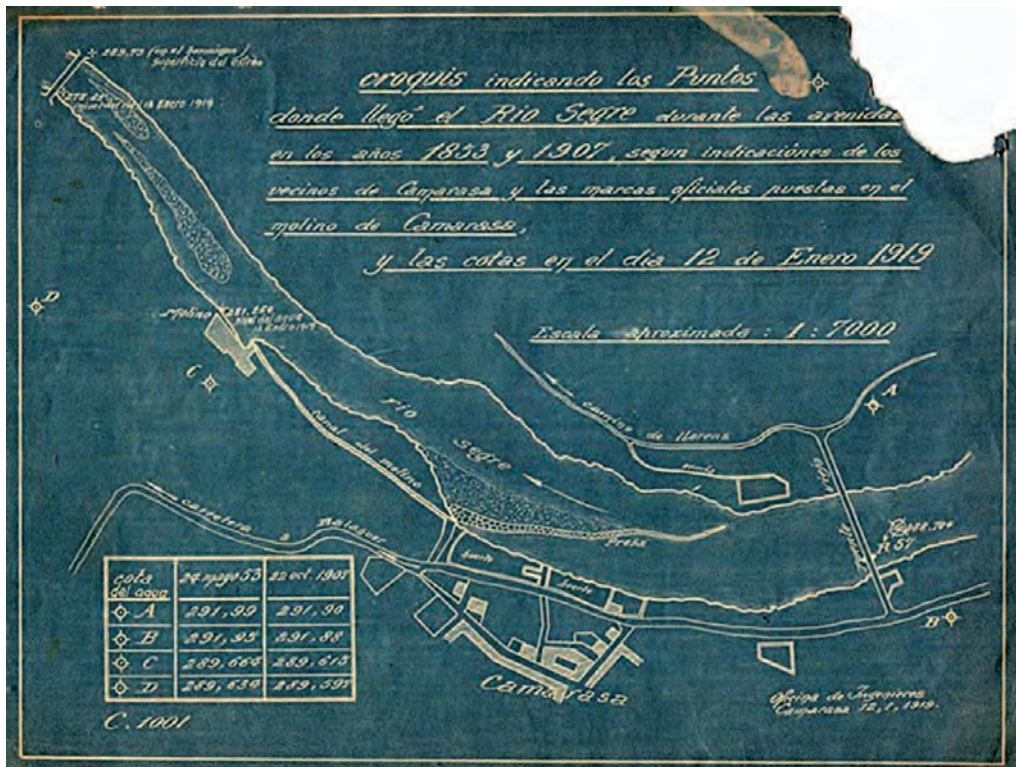

Figura 23. Croquis elaborat el 12 de gener de 1919 dels punts on va arribar el riu Segre durant les riudes dels anys 1853 i 1907. Oficina d'Enginyers de Riegos y Fuerzas del Ebro de Camarasa. Ens apropa a l'estructura de l'horta l'any 1919.

a través d'un altre braç que feia arribar l'aigua a la zona del Cantó i els Tombs. L'especificació de noms en un espai tan reduït pot indicar que aquestes petites hortes eren anteriors al rec de la Roda.

La zona més septentrional del rec de la Roda s'anomena els Tombs. Es tracta de l'horta que hi havia a sota o prop de les roques que han estat malmeses, principalment, per l'acció erosiva del riu i l'acció humana, en devastar-les com a pedrera, i també per la construcció de la carretera de Camarasa a la central hidroelèctrica, primer, i la carretera del Doll, actual C-13, després.

L'horta, també històricament, ha estat la més propera a Camarasa. El barri que hi limita s'anomena, en la toponímia menor, Tarregandos, un topònim de difícil anàlisi, el qual, per la incomprensió del nom, sembla antic. En aquesta zona hi ha un celler d'una casa (cal Valls) amb un forat al terra amb aigua procedent de capes freàtiques. Aquestes aigües eren usades a la població a l'edat mitjana. En documentació del segle XIII, se cita un «pouador» al cap de la vila,⁶³ el qual, sens

dubte, estava situat a la part alta del turó sobre el qual s'assenta Camarasa. No s'han fet mai prospeccions arqueològiques al celler per saber si aprofita la capa d'aigües subterrànies o bé es tracta d'un antic *qanad* (sistema de conducció d'aigua).

Si ens fixem en el parcel·lari que separa l'horta dels Tombs i la del Cantó, es poden apreciar dos carrers que indiquen algun tipus d'urbanització, segons sabem també per les restes que van aparèixer durant la realització de la carretera del Doll en aquest indret, on no s'ha fet cap intervenció arqueològica.

El barranc d'Ascler és el límit sud de l'horta del Cantó. Per aquest barranc passaven les canals de l'antiga Roda. El seu nom es pot deure a la mateixa Roda, pel fet de ser la zona d'horta propera al «cantó» nord de la mateixa.

Als horts del Cantó hi ha un petit pou que, encara que pugui semblar antic, té menys d'un segle: va ser construït mentre s'estaven realitzant les instal·lacions de la portada de l'aigua a Camarasa.⁶⁴

⁶⁴ Una de les condicions del conveni entre Riegos y Fuerzas del Ebro i l'Ajuntament de Camarasa per a la construcció de la presa i la central establia que l'empresa havia de realitzar la conducció de l'aigua a Camarasa des de l'embassament, però a l'Ajuntament li va costar molt fer complir aquesta clàusula. Finalment, les obres van començar l'any 1927. Dolors DOMINGO RÚBIES (2003), *Camarasa, Valls, Cossetània*, p. 80.

⁶³ Francesc CARRERAS CANDI (1906), «Caciquisme polític en lo segle XIII», *Boletín de la Academia de Buenas Letras de Barcelona*, vol. 3, núm. 22, p. 405.

4. La toponímia de l'horta

Analitzarem a continuació els topònims de l'horta per tal que ens puguin indicar la seva procedència, la qual pot ajudar a afinar la cronologia. Per a l'estudi, posarem, primer, la zona que designa el topònim i, després, la seva significació fent referència a estudis de topònims semblants.

Ametlla. Barranc i partida de terme situada 1 km al sud-oest de Camarasa.⁶⁵

Segons l'OC,⁶⁶ vol. II, p. 183a42-44, és la fixació toponímica del nom del fruit, amb valor genèric o col·lectiu.

Bassa Nova. Partida de l'horta de la Roda que intersecciona amb el barranc de la Passada. Turull,⁶⁷ fitxa 197: Compost descriptiu directe entre el substantiu *bassa* i l'adjectiu *nova*.

Cantó. Partida de l'horta de la Roda de Camarasa que era al nord de l'antiga Roda, un sistema de regadiu que va entrar en desús a principi dels anys trenta del segle xx. DIEC:⁶⁸ 4 m. [LC] Banda, costat.

Corea. Partida de l'horta procedent de les expropiacions que l'empresa Riegos y Fuerzas del Ebro va executar a conseqüència de la creació de l'embassament de Sant Llorenç de Montgai. Una part de la zona va ser destinada, a mitjan anys cinquanta del segle xx, a horts per als treballadors de FECSA. Els problemes per al repartiment de l'aigua van rebatejar la zona com a Corea, amb la qual cosa es rememorava un conflicte bèl·lic d'actualitat en aquella època.

Font del Corb. Font gairebé sense aigua de la partida del Campell, a 50 m al nord de la població de Camarasa.

Segons el DECat,⁶⁹ vol. II, p. 923a56-57, fa referència a l'adjectiu *corb* (derivat del llatí *curvus*), amb referència al curs sinuós.

Font del Gat. El nom de la font deriva de font d'Algar.⁷⁰ El topònim es conservava a principi del segle xx. Posteriorment, va anomenar-se font del Ga⁷¹ i, finalment, font del Gat, segurament per influència de la cançó popular de Joan Amich *La Marieta de l'ull viu*, que a la tornada parlava de la font del Gat de Montjuïc. A la zona hi ha una cova anomenada de Cap de Mort.

OC, vol. II, p. 132b34-38: Derivat directe de l'àrab *al-gâr* ('la cova').

Granja. Lloc de l'horta de Camarasa on s'ubiquen dos edificis abandonats a uns 650 m al sud-oest del camp de futbol. El nom procedeix dels edificis que habitava un encarregat de FECSA per cultivar els terrenys d'aquesta empresa a la zona. Un dels edificis, dedicat a corral, tenia diversos tipus d'animals. DIEC: 1 2 f. [AGA] [AGR] Lloc destinat a l'explotació de l'aviram o del bestiar.

Passada. Barranc de Camarasa pel qual transitava un sistema de regadiu que desembocava en una bassa ubicada a l'horta de la Roda. El mateix topònim ha estat recollit a Cubells.

DECat, vol. VI, p. 319b13-47, sigui designant un 'pas de bestiar' o bé un 'pas entre muntanyes'.

Roda. Nom del rec de l'horta de Camarasa, creat a principi dels anys trenta del segle xx, que agafa el nom de l'antic rec mogut per una roda, substituïda en construir-se l'embassament de Sant Llorenç de Montgai.

DIEC: 1 1 f. [LC] [EI] [TRG] [AGF] Peça circular rígida de poc gruix relativament al seu radi, capaç de girar al voltant d'un eix, fix o giratori, que passa pel seu centre.

DCVB:⁷² f. 2c Màquina o aparell que té per element principal una peça circular giratòria guarnida de recipients per elevar l'aigua.

Tombs. Procedeix de Torms i denomina la partida més septentrional de l'horta de la

⁶⁵ Erròniament anomenada l'Ametller a la cartografia de l'Institut Cartogràfic de Catalunya. A la cartografia cadastral consta el nom Creus, també incorrecte, perquè, en tot cas, s'havia d'anomenar la Creu, la qual s'ubicava prop de la Torrella i que es va traslladar prop de l'entrada del cementiri.

⁶⁶ Amb l'acrònim «OC» farem referència a l'obra de Joan COROMINES (1989-1997), *Onomasticon Cataloniae. Els noms de lloc i noms de persona de totes les terres de llengua catalana*, Barcelona, Curial i "la Caixa", 8 v.

⁶⁷ Citarem com a «Turull» l'obra d'Albert TURULL (2007), *La toponímia de les comarques de Ponent. Un assaig d'interpretació tipològica*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.

⁶⁸ El diccionari de l'Institut d'Estudis Catalans ha estat consultat a <http://dlc.iec.cat/>.

⁶⁹ Acrònim que seguirem, com és usual, per indicar l'obra de Joan COROMINES (1980-1991), *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, Barcelona, Curial i "la Caixa", 9 v.

⁷⁰ Joan Valls, parlant de les fonts de Camarasa, diu: «Altra a Monteró dita la font d'Algar, de la que se surteix lo vehinat quan lo riu baxe turbulent y crescut». Joan VALLS SEGARRA SEGARRA (manuscrit inèdit), *Notícies històriques de casa Valls (1894-1909)*, p. xxvi.

⁷¹ Encara es pot llegir a la roca de la font superior. Avui dia, encara hi ha persones que l'anomenen així.

⁷² El *Diccionari català-valencià-balear* ha estat consultat a <http://dcvb.iecat.net/>.

Roda de Camarasa. El topònim Torms ja apareix documentat a Camarasa al segle XVII.⁷³ DECat, s. v.: La forma mossàrab *tormo* té un significat clarament orogràfic que designa pertot cingles, roques o penyals, en especial, grans roques isolades.

Torrella. Partida de terme situada a la intersecció entre les carreteres C-13 i LV-9047 i la part nord de la muntanya de Monteró. Bolòs:⁷⁴ El topònim Torrella és com *torre*, indicatiu del lloc poblat per diverses famílies.

Hi ha denominacions de l'horta actualment perdudes que apareixen a la documentació:

Canals, les. Nom de l'aqüeducte que portava l'aigua des de la Roda fins als braçals principals de regadiu. Turull, fitxa 0343: Ús directe del substantiu *canal*, femení, que fa referència a les conduccions d'aigua pròpies, en aquest cas, d'un sector tradicional d'horta.

Mitjana. Topònim actualment perdut. Fa referència a l'illa sedimentària del riu que s'inicia sota els horts del Cantó, avui ocupada pel bosc de ribera, però en una altra època cultivada.

1907: «Un hort de extensió tres quarts de porca, situat a la partida de la Mitjana en la horta de esta vila»;⁷⁵ «tenie a la partida de la Mitjana un hortet de cent cinquanta vares de extensió lindant ab la acèquia per orient y l'riu per ponent».⁷⁶

OC, vol. v, p. 181a29-32, 182a17-21: Derivat del llatí *medianus* (i aquest de *medius*), en el sentit de 'territori que depèn a mitges de dos termes'. (Afeçim també, segurament, 'entre dues aigües'.)

Sant Pau. Horta de Camarasa que devia iniciar-se a l'illa de Sant Tou i arribava fins al pont de Camarasa.

1853: «A Camarasa destruí l'horta de Sant

Pau y cubrí d'arena l'horta de la vila que inundà quasi tota».⁷⁷

Potser es tracta de l'horta de la qual parlava Josep Balagué, amb peixera 250 m per damunt del pont de Camarasa i on ubicava el molí del Moro.⁷⁸ Segurament, el nom deriva, per «etimologia popular», de l'origen o pel fet d'estar prop de l'illa de Sant Tou.

Sant Tou. Illes rocoses enmig del riu Segre a Camarasa, a l'indret de l'actual pont del Pastor, pel qual passa la carretera C-13 al km 44,5. 1738-1743: «Acèquia que debie construir-se vora del riu amunt y pendrer l'aigua frente de la isla dita l'Mitjà de San Tou»;⁷⁹ «les dos isles de Sant Tou que són dos montanyetes situades al mitj del Segre»;⁸⁰ «la dita Isla de San Tou, que està formada de una penya y roca y passa un tros de riu Segre per cada costat de ella».⁸¹ 1890: «Pessa de terra sita desde lo pont de Camarasa hasta més amunt de la yslla dita de Sant Tou en lo riu Segre, tot situat a un kilòmetre de distància de Camarasa».⁸²

El nom deriva, sens dubte, de sant Ou, que és com es denomina popularment sant Eudald, patró de Ripoll. Pot tractar-se d'un topònim molt antic. El 1050, Ramon Berenguer I va fer una donació al monestir de Santa Maria de Ripoll, a Camarasa. Encara podria referir-se al monjo Eudald, que va anar a cercar sant Vicenç a Al-Andalus al segle IX.⁸³

Tapiat. Partida de terme de l'horta de Camarasa on actualment hi ha equipaments esportius: piscines, pista de tennis i camp de futbol. El nom apareix en molts topònims catalans. Aquesta partida estava situada al sud de l'antiga Roda.

DCVB: *m.* Paret de tàpia.

5. L'horta de Camarasa a l'edat mitjana

Amb tots els elements que hem analitzat, ara podrem fer una aproximació a l'horta de Camarasa a l'edat mitjana.

⁷³ Joan VALLS SEGARRA SEGARRA (manuscrit inèdit), *Notícies històriques de casa Valls (1894-1909)*, p. 71.

⁷⁴ Jordi BOLÒS MASCLANS (2004), *Els orígens medievals del paisatge català*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, p. 254.

⁷⁵ Joan VALLS SEGARRA SEGARRA (manuscrit inèdit), *Notícies històriques de casa Valls (1894-1909)*, p. 137.

⁷⁶ Joan VALLS SEGARRA SEGARRA (manuscrit inèdit), *Notícies històriques de casa Valls (1894-1909)*, p. 153.

⁷⁷ Joan VALLS SEGARRA SEGARRA (manuscrit inèdit), *Notícies històriques de casa Valls (1894-1909)*, p. 353.

⁷⁸ Josep BALAGUÉ BALAGUÉ (1985), *Monografia de història de Camarasa*, Ciutat, Casa Torres, p. 22.

⁷⁹ Joan VALLS SEGARRA SEGARRA (manuscrit inèdit), *Notícies històriques de casa Valls (1894-1909)*, p. 82.

⁸⁰ Joan VALLS SEGARRA SEGARRA (manuscrit inèdit), *Notícies històriques de casa Valls (1894-1909)*, p. xxiv.

⁸¹ Joan VALLS SEGARRA SEGARRA (manuscrit inèdit), *Notícies històriques de casa Valls (1894-1909)*, p. 83.

⁸² Joan VALLS SEGARRA SEGARRA (manuscrit inèdit), *Notícies històriques de casa Valls (1894-1909)*, p. 287.

⁸³ Aimó de Saint-Germain-des-Prés, quan parla del monjo Eudald, que traslladava el cos de sant Vicenç des d'Hispania (és a dir, Al-Andalus), explica el següent: «Siquidem illis ad Balagivum oppidum, iuxta flumen Segarim, cursim pervenentibus, in quadam insula solo contigua resederunt». Aquesta font es refereix als anys 863-864. Text citat a «Balaguera» (1994), a *Catalunya romànica*, vol. xvii: *La Noguera*, Barcelona, Fundació Enciclopèdia Catalana, p. 220.

La societat andalusina, en tant que hereva de les tradicions culturals orientals, va proposar-se l'explotació de l'aigua per a usos agrícoles i industrials de manera sistemàtica. Les referències històriques a Camarasa a l'època andalusina han assenyalat la importància del seu *hisn* com a línia defensiva de Balaguer⁸⁴ i segurament també de protecció de la ruta nord-sud que, de manera natural, seguia els cursos del Segre i la Noguera Pallaresa des de la prehistòria. Aquests mateixos rols desenvolupa el *hisn* de Llorenç, i les fonts andalusines ressalten aquesta funció. Cal recordar que la zona forma part de la frontera superior d'Al-Andalus, de la qual el castell de Balaguer ocupava una línia intermèdia als segles IX i X.⁸⁵ La funció defensiva no sempre era exercida vers els territoris comtals del nord, sinó també vers el territori propi, a causa de les diferències entre clans o el pillatge.

Encara que la finalitat principal dels *hu-sun* era defensiva, cosa que no es pot minimitzar en una zona de frontera, en l'actualitat s'interpreta la seva existència també en relació amb el control dels cursos d'aigua, els quals desenvolupaven regadius.⁸⁶ En el nostre cas, es tractava del control de les hortes de Camarasa i, en segon terme, les de Balaguer i Lleida, més al sud. Una altra funció del *hisn* era la de lloc de domini i control principalment fiscal de la població, en una societat tributària com era l'andalusina.⁸⁷

Pel que fa a la població dels hàbitats rurals, sembla que constituïa, segons Senac, una xarxa més densa del que al principi es podia pensar i amb diverses formes d'assentament, siguin torres de vigilància, hàbitats fortificats, pobles associats a una mesquita o fins i tot habitatges troglodítics. Les almúnies van ser nombroses a les zones baixes, dedicades a cultius de regadiu.⁸⁸

La primera data en què se cita documentalment Camarasa és l'any 1050, amb motiu del conveni entre el comte de Barcelona, Ramon Berenguer I, i Yússuf al-Muzàffar, cap de la taifa de Lleida, que va comportar el lliurament de la zona al comte. En l'acord va intervenir Arnau Mir de Tost, que el signà

i obtingué la tercera part del terme i el feu de la zona.⁸⁹ La donació a Santa Maria de Ripoll de la propietat de Muça Avençahet indica que a Camarasa, al segle XI, una oligarquia poderosa acaparava moltes propietats, tal com més endavant analitzarem.

Si ampliem la visió de la zona de Camarasa a l'època andalusina, hem de relacionar-la amb Balaguer. Seguint el riu Segre, després del de Camarasa, el *hisn* següent era el de Llorenç, citat en fonts musulmanes: al-'Udhri (segle X) i al-Ràzi (segle XI). Aquest darrer esmenta, entre les fortificacions del territori de Lleida, el castell de Loribas, mentre que el primer narra com Mohammad ibn Llop, l'any 928, va voler fer una sortida des del castell de Lurinis a la ciutat de Tortosa. Les restes que han quedat de la fortificació indiquen que devia tenir molta importància.

5.1. Petites superfícies irrigades: les alqueries

Hem de cercar l'origen de l'horta de Camarasa en uns sistemes hidràulics de poca extensió que aprofitaven els recursos establerts prop dels cursos d'aigua. La morfologia de les hortes, així com els topònims d'origen àrab, ens remet al seu possible origen andalusí, com ara la font del Gat, que faria referència a un primer poblament en coves que aprofitaria l'aigua de la font per al regadiu. També és mossàrab el topònim Torms, una horta que segurament a l'època antiga captava l'aigua del riu, el possible *qanat* de Camarasa. Ja hem analitzat com el barranc de l'Ametlla, que començava a l'extracció d'aigua de l'aqüífer, alimentava l'horta, i com l'aigua, al molí de cup de la Torrella, tornava a ser reaprofitada per a l'horta. El topònim Torrella indica, a vegades, 'lloc poblat', de manera que podria indicar allò que ens manca en tots els casos, que és la ubicació del poblament. El sistema de la Passada aprofitava el curs d'aigua del barranc del mateix nom i distribuïa l'aigua en basses.

Es tracta d'hortes creades per comunitats petites, que s'assenten prop de la zona de regadiu. En el nostre cas, no hem pogut

⁸⁴ Josep GIRALT (1994), «Castell de Camarasa», a *Catalunya romànica*, vol. XVII: *La Noguera*, Barcelona, Fundació Enciclopèdia Catalana, p. 311-312.

⁸⁵ Flocel SABATÉ (2003), «L'alta edat mitjana», a *Història de Lleida*, Lleida, Pagès, p. 58.

⁸⁶ Philippe SÉNAC (2010), «Ciutats, fortaleses i hàbitats rurals», al catàleg de la col·lecció de materials andalusins del Museu de la Noguera, p. 9.

⁸⁷ Flocel SABATÉ (2003), «L'alta edat mitjana», a *Història de Lleida*, Lleida, Pagès, p. 64.

⁸⁸ Philippe SÉNAC (2010), «Ciutats, fortaleses i hàbitats rurals», al catàleg de la col·lecció de materials andalusins del Museu de la Noguera, p. 10.

⁸⁹ Vegeu l'annex documental, núm. 2.

identificar aquests assentaments, però, sens dubte, la fesomia de les zones regades n'indica l'existència. La cronologia abastaria des del segle VIII fins a l'XI. La població de les alqueries utilitzava l'aigua amb una finalitat econòmica, fins i tot religiosa (per la necessitat dels fidels musulmans de purificar-se). No sols es tractava de comptar amb prou cabal per garantir el reg de les hortes, sinó que es preferia una dotació de caràcter permanent i que arribés al nucli a través d'una séquia pròpia, a fi que cada comunitat usés aigües pròpies no impures. Les alqueries aïllades tenien un control intens de les valls i la propietat dels cabals. És per això que, en un primer moment, el poblament andalusí no es localitza a la vora del riu, sinó més aviat en petites valls.⁹⁰ La relació entre l'aprofitament de l'aigua, el poblament en alqueries i la relació amb les fortificacions ha estat descrita en alqueries del segle X.⁹¹

No sabem quin paper va desenvolupar l'establiment del *hisn* a Camarasa. Tampoc no sabem ni la seva ubicació ni la cronologia de la seva construcció. Glick, quan descriu el *hisn*, diu que devia consistir en una fortificació amb recinte per fer de defensa temporal, ocupada només de manera puntual, a la població de les alqueries.⁹²

Com a element defensiu, s'ha de posar en estreta relació amb Balaguer i Lleida. Si la fortalesa de Balaguer es va començar el 897⁹³ i la consolidació d'aquest castell i de moltes forteses a les terres de Lleida data del 922,⁹⁴ devia ser també llavors quan el *hisn* de Camarasa devia desenvolupar un paper en la defensa subsidiària de Balaguer.

Sembla que el *hisn* exercia també la recaptació tributària a la zona que defensava. Alguns *hisn* podien ser la seu del districte administratiu (o *yúz*) i tenir una funció recaptatòria. La combinació entre *hisn* i *qarya* ha estat descrita a tot l'Al-Andalus peninsu-

lar per Cressier com un complex capaç de cobrir les necessitats diàries dels pagesos de la zona: defensa i protecció (castell), religió (mesquita), agricultura (regadiu vinculat a les alqueries) i espais intersticials als terrenys del voltant dels de reg dedicats a la ramaderia, el cultiu de cereals, l'exploració forestal i altres recursos que complementen el complex.⁹⁵

Les fonts musulmanes conegudes fins ara no parlen de Camarasa, mentre que les cristianes ho fan per primera vegada arran del conveni entre el comte de Barcelona Ramon Berenguer I i el dirigent de la taifa de Lleida Yússuf al-Muzàffar, citat com a Almudafar al document comtal, avui perdut, que es guardava a l'arxiu de Santa Maria de Ripoll.⁹⁶ Segons aquest escrit, el comte va prometre que si les negociacions que havia de dur a terme amb els musulmans acabaven bé, donaria al monestir de Ripoll un territori a Camarasa. El 16 de maig de 1050, tingué lloc el conveni que suposà la incorporació de Camarasa al comtat barceloní. El 28 de setembre de 1050, Ramon Berenguer I complí la seva promesa i donà a Santa Maria de Ripoll l'heretat de Muça Avençahet. A més, deslliurà els monjos de pagar el delme (que normalment aportaven cases, vinyes i oliveres) i el *teloneum*, un impost que gravava les mercaderies i els productes venuts al mercat. Sabem que encara no existia aquest mercat a Camarasa, però el comte Ramon Berenguer I pensava instituir-lo, segurament per aprofitar la contingència de ser una zona de frontera. Coneixem el document del qual parlem gràcies a la transcripció feta per Pròsper de Bofarull.⁹⁷ Malauradament, Bofarull no va incloure el document associat a aquest en el qual hi havia constància de les propietats de Muça Avençahet, que, tal com el mateix Bofarull indica, es guardava al monestir de Ripoll i de segur va desaparèixer en l'incendi d'aquesta abadia de l'any 1835.

⁹⁰ Marc FERRI RAMÍREZ (2002), *Terratinents, camperols i soldats: regadiu i conflicte social al Camp de Morvedre*, València, Universitat de València, p. 12.

⁹¹ Patrice CRESSIER (1991), «Agua, fortificaciones y poblamiento. El aporte de la arqueología a los estudios sobre el sureste peninsular», *Aragón en la Edad Media*, núm. 9, p. 403-428.

⁹² Thomas F. GLICK (2007), *Paisajes de conquista: cambio cultural i geográfico en la España medieval*, València, Universitat de València, p. 50, 37.

⁹³ Ibn HAYYAN (897), *Al-Muqtabis*, vol. 3, p. 126b, extret de Dolors BRAMON (2000), *De quan érem o no musulmans*, Vic, Eumo, p. 240.

⁹⁴ AL-UDRI (922), *Nusus*, p. 39-40, extret de Dolors BRAMON (2000), *De quan érem o no musulmans*, Vic, Eumo, p. 267-268.

⁹⁵ Patrice CRESSIER (1991), «Agua, fortificaciones y poblamiento. El aporte de la arqueología a los estudios sobre el sureste peninsular», *Aragón en la Edad Media*, núm. 9, p. 413-414.

⁹⁶ Vegeu l'annex documental, núm. 1.

⁹⁷ Próspero de BOFARULL Y MASCARÓ (1856), *Los condes de Barcelona vindicados y cronología y genealogía de los reyes de España*, t. II, Barcelona, Imprenta de J. Oliveres y Monmany, p. 24-26. Vegeu l'annex documental, núm. 1.

Una lectura a fons del text ens aporta la visió que tenien els nouvinguts del territori que observaven. En la donació a Santa Maria de Ripoll, s'hi afirma que el monestir rebrà «*unam ostalitatem in castrum Camarasa de illis ostalitatibus quas ibi tenebant sarraceni*». Ara bé, què és una *ostalitas*? La paraula apareix en documents dels segles x⁹⁸ i xi,⁹⁹ a vegades escrit amb *h* i d'altres sense *h*. Robert Fossier, seguint Bonassie, pensa que les *ostalitates* són tinences guanyades a la frontera i que els *hostes* (*hospites*) que les habitaven tenien un estatus de llibertat personal.¹⁰⁰ El terme, però, és usat en terres que no formen part de la frontera amb Al-Andalus. Quan es va consolidar, va fer referència també a les exaccions que havien de pagar aquestes terres. No s'ha de confondre amb l'*host*, que remet als drets feudals.¹⁰¹ D'altra banda, Jordi Bolòs afirma que la paraula *hostalitate* és sinònima de *mas*.¹⁰²

En el text que analitzem, *ostalitas* descriu allò que els conqueridors cristians interpretaren del paisatge andalusí que observaven, i ho fan amb les paraules i conceptes del seu propi paisatge comtal, cosa que significa que allò que es descriu són unes terres amb unitats de poblament disseminades que no eren masos, sinó alqueries.

Hi ha un altre document de l'època que ens pot aportar informació sobre el poblament de Camarasa a mitjan segle xi. Es tracta de la consagració de l'església de Sant Pere, l'any 1059. És un document polèmic, ja que podria pensar-se que es tracta d'una falsificació per diverses raons: la data de la donació és anterior a la de la consagració, quan això se sol fer a l'inrevés; no en tenim l'original, sinó una còpia del segle xii, i el recull de

consagracions apel·lant a una pertinença passada és una fórmula dubtosa:

[...] *dedicatio celebris a Guillelmo*¹⁰³ *pontifice sancte Marie Urgellitane sedis, in cuius diocesi noscitur olim fuisse temporibus preteritis.*¹⁰⁴

Camarasa, tal com hem dit, pertanyia al comte de Barcelona, que havia atorgat a Arnau Mir de Tost, entre altres concessions, un terç de la parròquia. Estranyament, aquest personatge no se cita a la consagració que vinculava l'església de Sant Pere de Camarasa al bisbat d'Urgell i no a Sant Pere d'Àger, canònica creada pel mateix Arnau Mir. D'altra banda, al document concorden les dates escrites amb el mètode de l'era, la indicció i la cronologia dels reis francs. També concorden els personatges principals que apareixen a la consagració: Ramon Berenguer I i Almodis, a la qual el comte havia atorgat, entre d'altres, el castell de Camarasa, en el seu esponsalici, el 12 de novembre de 1056.¹⁰⁵

Per tant, hem de prendre el document amb un cert recel, en tant que hi ha elements dubtosos. Ara bé, en cas que en creguéssim l'autenticitat, diu el següent:

[...] *acta est aput castrum cui Camarasa vocabulum dudum inditum est, a vicinarum urbium incolis [...].*¹⁰⁶

Això significa que són els habitants de les poblacions veïnes els qui donaren el nom al castell de Camarasa, la qual cosa ratificaria l'existència d'un poblament dispers amb un *hispn* de referència. Serien les alqueries de les quals hem estat parlant.

⁹⁸ Ramon ORDEIG I MATA (1999), «Els comtats d'Osona i Manresa», a *Catalunya carolíngia*, vol. iv, part 4, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, p. 1193.

⁹⁹ En diversos documents d'Eduard JUNYENT (1992), *Diplomatari i escrits literaris de l'abat i bisbe Oliva*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.

¹⁰⁰ Robert FOSSIER (1982), *Enfance de l'Europe (xe-xiie siècles): aspects économiques et sociaux*, vol. 1-2, París, Presses Universitaires de France, p. 183.

¹⁰¹ Que és l'accepció que entén Robert Fossier quan diu: «The lands thus gained might as a result preserve a particular status because the "guests" (*hospites*) who had come from more or less distant places, and been established there as cultivators with their dwellings, enjoyed seigniorial protection, personal liberty and fairly light obligations as far as renders in the kind were concerned, as with the *gualdi publici* of Lombardy, the lathes of Weald and the *hostalitates* of the Pyrenees». Robert FOSSIER (1999), «Rural economy and country life», a *The new Cambridge medieval history*, vol. iii: c. 900-c. 1024, Cambridge, Cambridge University Press, p. 57.

¹⁰² L'ha documentat escrita com a «hostalitate», «hostallat» i «extollad». Jordi BOLÒS MASCLANS (1994), «Les terres de conreu a Catalunya», *Acta Historica et Archæologica Mediævalia*, núm. 14-15, p. 164.

¹⁰³ Ha de tractar-se del bisbe d'Urgell Guillem Guifré (1042-1075).

¹⁰⁴ Cebrià BARAUT (1986), «Les actes de consagracions d'esglésies de l'antic bisbat d'Urgell, segles ix-xii», *Urgellia*, núm. 1, p. 143-144.

¹⁰⁵ Arxiu de la Corona d'Aragó, Pergamins de Ramon Berenguer I, núm. 193. Transcrit a M. ROSELL (1945-47), *Liber feudorum maior*, Barcelona, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, doc. 182, p. 520-521. El primer testimoni d'aquest document de donació és Arnau Mir de Tost.

¹⁰⁶ Cebrià BARAUT (1986), «Les actes de consagracions d'esglésies de l'antic bisbat d'Urgell, segles ix-xii», *Urgellia*, núm. 1, p. 143-144.

5.2. L'almúnia de Muça Avençahet

Balaguer, a l'inici del segle xi, és un *balad*, un nucli important de població que comprèn un territori extens on hi ha diversos *hus-sun*. Al territori, l'estructura social que s'ha anat consolidant al segle x i s'accentua amb la desintegració del califat de Còrdova, a més de l'assoliment del poder a Lleida dels Banu Hud, comporta l'ascensió de les elits locals de la taifa, que adquireixen territori de les anomenades *terres mortes*. Al gran terme de Balaguer, tal com passava a Lleida, s'hi van constituir nombroses almúnies regentades per personatges pertanyents a les elits econòmiques i socials.¹⁰⁷

Camarasa, a l'inici del segle xi, passa a ser una zona perillosa de frontera amb el comtat d'Urgell del nord. Així ho indiquen l'ofensiva de Ramon Borrell a Alòs, Rubió, Artesa i Montmagastre, l'any 1016; la represa musulmana sobre Alòs, l'any 1018; la campanya cristiana del 1024 que conquereix Guissona, Cabanabona, Montmagastre i Alòs, i la intensa activitat conqueridora d'Arnau Mir de Tost a la vall d'Àger. Moltes de les incursions andalusines cap al nord devien seguir el Segre i, per tant, devien passar per la zona de Camarasa, situada al camí entre la plana de Lleida i els Pirineus.

La defensa d'aquesta zona per part dels veïns del nord podria haver fet reforçar el paper del *hisn* i dels personatges encarregats de la seva custòdia. Tal com hem dit amb relació al document de donació a Santa Maria de Ripoll, Ramon Berenguer I, comte de Barcelona, atorgava a aquest monestir una de les alqueries més grans, la de Muça Avençahet, «unum de melioribus ostalitatibus quas tenebant sarraceni in supranominatum castrum Camarasa». Les propietats que contenia l'*ostalitas* de Muça Avençahet eren les següents:

[...] casas, casalibus cum solo et superposito, areis, torcularibus, curtis curtalibus, ortis ortalibus, terras cultas vel incultas, vineas, vinearibus, ductus vel reductus viarum vel

aquarum, arboribus, pomeris vel impomiferis, olivariis, quantum in supranominato castro Camarasa vel infra ejus terminos habebat Muça Avençahet, tenebat, possidebat, vel habere debebat per omnesque voces.

Contenia cases, el sòl i allò que li és superposat, eres, premses, corts i corrals, horts i hortes, terres de conreu i ermes, ceps, vinyes, entrades i sortides de camins i d'aigües, tota mena d'arbres fruiters o no i oliveres. Es tracta, doncs, d'una gran propietat individual que conviu amb altres de col·lectives de la família Çahet. El mateix document diu que, a l'interior de l'*ostalitas*, hi havia oliveres que tenia amb els seus germans:

[...] insuper etiam dono omnes olivarios qui in jam dicta ostalitate sunt, quas babebat Muça cum fratribus suis.

Les importants propietats de Muça Avençahet ens fan pensar en la creació d'una almúnia. La historiografia, en l'actualitat, creu que l'almúnia es va formar quan personatges importants de les ciutats andalusines van anar acaparant terres de particulars, però també apropiant-se de les anomenades *terres mortes* (comunals). Era, per tant, una gran propietat en mans de personatges poderosos, on es concentrava la població que anteriorment vivia a les alqueries rurals.¹⁰⁸ Aquesta extensa propietat seria la suma d'antigues propietats i de l'espai comunal que l'oligarquia urbana havia anat fent-se seu. Entre aquesta oligarquia de la taifa de Lleida, s'ha de comptar el mateix Yússuf al-Muzàffar, que tenia almúnies a Balaguer.¹⁰⁹

No coneixem la procedència dels Avençahet, però es nota una concentració de propietats que indicaria el procés d'engrandiment i acaparament d'espais. Pel que fa a l'antropònim Muça Avençahet, es compon del prenom *Mūsà* (nom àrab de la mateixa arrel de l'hebreu Moisès) i *Aven* (del genèric *ib[e]n*, forma de la filiació, el *nàssab*) precedint el nom personal, *Çahet*, que podria derivar de l'àrab *sa'îd* ('afortunat').¹¹⁰ La forma de la filiació és semblant als Avin que trobem, a la mateixa

¹⁰⁷ Tal com ha rastrejat a la documentació Carme ALÒS (2010), «El creixement de madina Balaguer i el seu territori», al catàleg de la col·lecció de materials andalusins del Museu de la Noguera, p 46-47.

¹⁰⁸ Seguim Jesús BRUFAL (2008), *L'espai rural del districte musulmà de Lleida (segles xi-xii)*. *Espais de secà meridionals*, tesi doctoral inèdita, Lleida, Universitat de Lleida. I també Flocel SABATÉ (2006), *Història de Catalunya*, Barcelona, L'Esguera dels Llibres.

¹⁰⁹ Carolina BATET COMPANYY (2006), *L'aigua conquerida: hidraulisme feudal en terres de conquesta*, València, Universitat de València, p. 214.

¹¹⁰ Aquesta família es podria haver assentat després del 1050 a Balaguer o ser-hi abans, perquè trobem registrat el topònim la Zaida el 1075, que Turull creu que pot derivar de *sa'îdiyya*, femení de *sa'îd*. Albert TURULL (2007), *La toponímia de les comarques de Ponent*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, fitxa 1566. Trobem registrat el nom Zahet, a principi del segle x, a Marialba (Zamora). *Despoblación y colonización del valle del Duero* (1995), Àvila, Fundación Sánchez-Albornoz, p. 71.

època, en almúnies com ara Avinaced (Binaçet) o Avinefar (Binèfar).¹¹¹

Pel que fa als espais d'horta, la donació que comentem cita l'horta, els horts i les premses (és a dir, els molins), així com les entrades i sortides de les aigües, cosa que fa referència als terrenys de regadiu, que no podem ubicar, malauradament, per la pèrdua de la documentació de Santa Maria de Ripoll on s'especificaven les propietats de Muça Avençahet.

5.3. El castell termenat i nous molins

En la donació a Santa Maria de Ripoll del 1050, se citen els límits del castell termenat de Camarasa:

Et habet afrontaciones suprascripta omnia a parte orientis in castro Cubels, vel in flumine Cione, de meridie in civitate Balaguer vel in eius terminos sive in flumine Sigarim, de occiduo in castrum vocitatum Laurentii vel in terminis de castro Sabalicinia vel in flumine Nogera, a parte vero circi in terminium de castro qui vocant Alos.¹¹²

Es produeixen tota una colla de canvis a Camarasa l'endemà de la conquesta comtal: es defineix el terme al voltant del castell, es canvia el tipus de propietat, tot passa a domini comtal i el comte ho reparteix segons la seva conveniència. Santa Maria de Ripoll potser rep terres perquè el monestir impulsí la repoblació del lloc. Arnau Mir de

Tost, que de segur va desenvolupar un paper determinant en aquesta cessió, va ser recompensat pel comte de Barcelona amb les quantioses donacions que apareixen a la *convenientiæ* que signaren.¹¹³ La contrapartida era la construcció de la fortificació del castell, on el comte havia de poder fer estada i on el de Tost havia d'habitar durant dos mesos l'any amb la seva mainada.¹¹⁴

Arnau Mir també rebrà la tercera part (d'allò que es produís) dels judicis, a més del terç del mercat i les lleudes.¹¹⁵ El comte volia instituir un mercat que de segur va reeixir, si pensem que la zona va ser fronterera durant cinquanta-cinc anys i, per tant, un lloc d'intercanvi idoni en temps de pau (i els anys que seguiren al 1050 ho foren).

En definitiva, el document parla de la institució d'un castell termenat fortificat i de l'interès per reforçar la zona i poblar-la. La població andalusina segurament va abandonar el territori, la qual cosa no devia suposar la desaparició dels regadius, que hi van continuar, però sí el creixement i l'ampliació de l'horta sota l'hàbitat nou entorn del castell.¹¹⁶ La població nouvinguda que va poblar el territori havia d'influir en l'augment de la zona de reg, la qual cosa es va fer progressivament i continuada.¹¹⁷

Els canvis a l'agricultura i també a l'horta de Camarasa produïts després de la conquesta comtal del 1050 s'evidencien en el creixement de la producció: al cap d'un segle, s'afegeixen

Consta també com el nom d'una família jueva a Calahorra, a la segona meitat del segle XI, segons ha documentat Ildefonso RODRÍGUEZ DE LAMA (1983), «Moros, judíos y francos en el reino de Nájera», a *Historia de la Rioja*, vol. 2, Madrid, Ministeri d'Educació, i Logronyo, Caja de Ahorros de la Rioja, 174-183.

També hi ha registrat un Ibn Zaher a Borja, en una donació d'Alfons I, entre els anys 1126 i 1127. Josefina MATEU IBARS (1991), *Colecta paleográfica de la Corona de Aragón. Texto y transcripciones*, Barcelona, Universitat de Barcelona, p. 528.

¹¹¹ Philippe SÉNAC (2007), «Evolución del poblamiento musulmán al norte del Ebro (siglos VII-XI)», *Arqueología Medieval*, núm. I, p. 151.

¹¹² Els límits del castell termenat de Camarasa, segons el document citat, eren els següents: «A l'est, el castell de Cubells o el riu Ció; al sud, la ciutat de Balaguer o els seus termes i el riu Segre; a l'oest, el castell anomenat Llorenç i el terme de Santa Linya i el riu Noguera, i al nord, el terme del castell que anomenen Alòs».

¹¹³ Arnau Mir va rebre en feu la tercera part de la parròquia del castell de Camarasa, 430 mancusos d'or i 100 mancusos d'or anuals per al manteniment del castell i les cavalleries, a més dels ingressos monetaris procedents de les pàries de Saragossa i Lleida. Arxiu Municipal d'Àger, núm. 968.

A més, es prometia a Arnau Mir un terç dels ingressos del mercat i les lleudes (drets de pas), així com la meitat de tot el que es cobrés al castell de Balaguer i als seus castells i nou *hostelitates* dels sarraïns. Aquest document és del 5 de novembre de 1051.

¹¹⁴ Són també part de les clàusules de la *convenientiæ* perpètua feta entre Ramon Berenguer I i Arnau Mir de Tost l'any 1050, contingudes al document anteriorment citat de l'Arxiu Municipal d'Àger.

¹¹⁵ Arxiu Municipal d'Àger, núm. 968.

¹¹⁶ Procés descrit per Miquel BARCELÓ (2003), «Arqueologia de la conquesta», a *El feudalisme comptat i debatut. Formació i expansió del feudalisme català*, València, Universitat de València, que parla de «la necessitat de situar vora els nuclis urbans els horts destinats al consum domèstic» (p. 182).

¹¹⁷ Tal com ha descrit Sergi SELMA (2000), «Poblament i molins al districte islàmic de la madina al-jazira suqr», a *L'espai de l'aigua: xarxes i sistemes d'irrigació a la Ribera del Xúquer*, València, Universitat de València, p. 99.

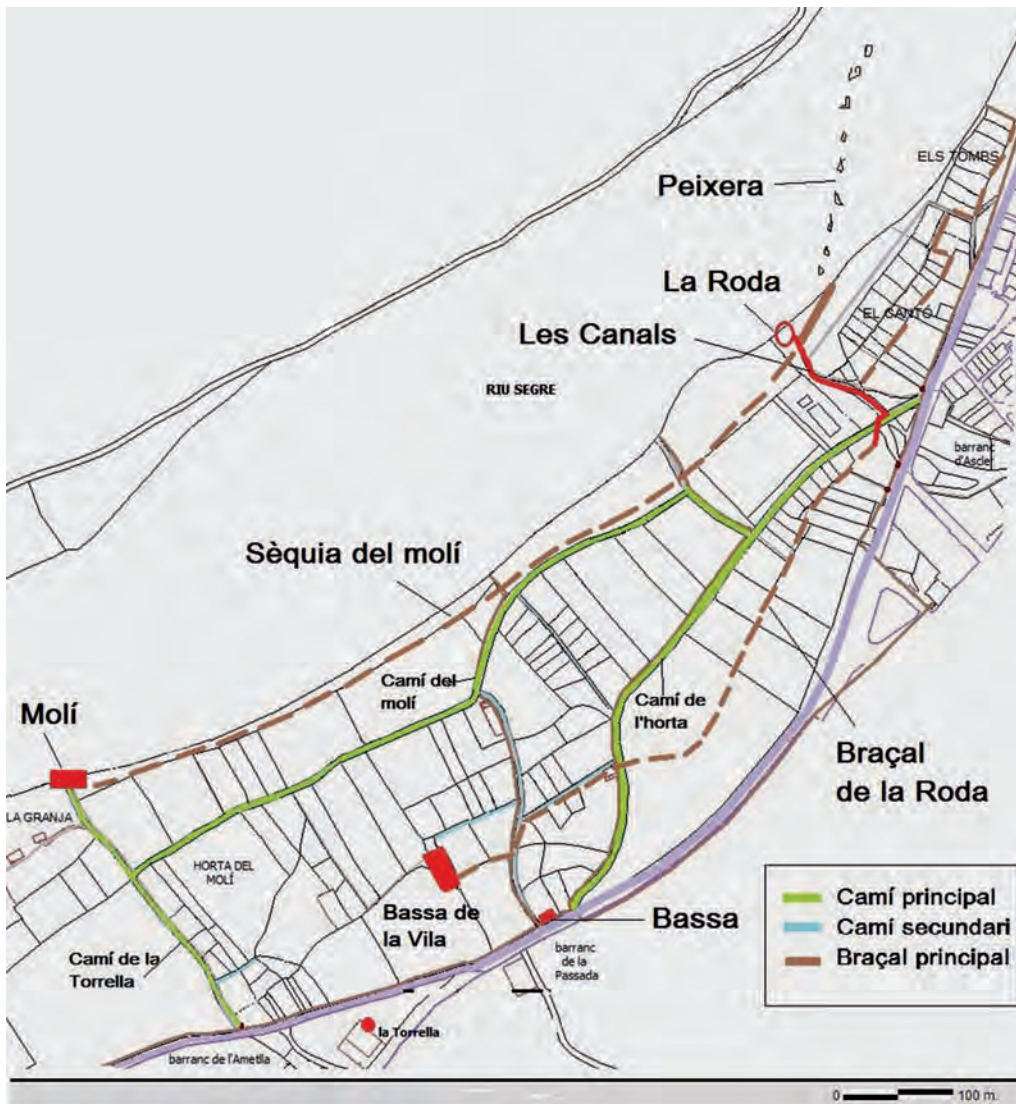

Figura 25.
**El sistema del
 rec de la Roda.**
 Elaboració pròpia
 sobre la base de la
 cartografia cadastral.

dos molins als dos existents.¹¹⁸ No sabem on s'ubicaren aquests dos molins nous que construeixen Geral Martí i la seva esposa Rosa poc abans del 1154. Tampoc no sabem si estaven lligats a la Roda. No hi ha cap document que ho afirmi explícitament. Ara bé, l'obra no sembla menor, atès que després van construir un pont sobre el Llobregat, empresa per a la qual van demanar un emprèstit de 300 morabatins, una considerable quantitat que garantiren amb els fruits que rebien dels quatre molins de Camarasa (sens dubte, en paga de la seva feina de construcció).

La data de 1154 indica que, després de la conquesta de Lleida i Tortosa, la seguretat

estimula la repoblació d'aquestes ciutats, però també dels territoris de més al nord, com és Camarasa. L'ampliació dels molins que hem documentat correspon a les modificacions que els pobladors comtals van introduir des de mitjan segle xi, amb la qual cosa es donava preferència a la molinaria sobre el regadiu que procuraven sistemes hidràulics andalusins.¹¹⁹

5.4. La vila i el sistema de la Roda

És arriscat fer hipòtesis sense dades documentals del moment de la construcció del sistema de la Roda, ja que la forma del giny, la roda aràbiga, és antic,¹²⁰ de la mateixa

¹¹⁸ Segons el document que adjuntem a l'annex documental amb el núm. 3, on queda clar que a Camarasa hi havia quatre molins, dos dels quals havia construït Geral Martí poc abans del 5 de juliol de 1154.

¹¹⁹ Que ha estudiat, a les zones que es conquereixen al segle XIII, Miquel BARCELÓ (2003), «Arqueologia de la conquesta», a *El feudalisme comptat i debatut. Formació i expansió del feudalisme català*, València, Universitat de València, p. 185.

¹²⁰ Segons hem vist i com també deia Ramon d'ABADAL VINYALS (1970), «La Pre-Catalunya feudal (segles VIII, IX, X i XI)», a *Història dels catalans*, vol. II, Barcelona, Ariel, p. 937.

manera que el sistema de regadiu. No coneixem, però, el potencial demogràfic capaç de fer-lo funcionar. Sabem com era el sistema a l'època de màxima productivitat, però no coneixem la seva evolució. De segur que la primera Roda era de dimensions més reduïdes que la darrera que hem conegut. Ens manquen també coneixements sobre l'explotació del sòl. La producció de lli i cànem per a la fabricació de teixits que suggereix Lladonosa per a la Camarasa del segle XII podria avançar-ne la cronologia.¹²¹ Esperem que noves dades documentals ens permetin apropar-nos a aquest origen.

La contraposició en la denominació del molí del Senyor i la bassa de la Vila fa pensar en l'empenta vilatana com a potenciadora del sistema de la Roda en tant que sistema de regadiu extensiu, cosa que cercava assegurar i millorar les collites tot fent arribar l'aigua a la major extensió possible de terreny. El sistema de la Roda va suposar un gran canvi tecnològic en el regadiu, ja que no va destruir, sinó que va anar integrant l'extrem de les formes d'explotació hídrica preexistents (els Torms, el Cantó) i part de la Passada, amb la qual cosa aconseguí un gran espai d'aprofitament per al regadiu. El darrer gran canvi a l'horta a l'inici dels anys trenta del segle XX va acabar incorporant-hi tots els sistemes perifèrics. Tres dècades després, tot el sistema va entrar en decadència, en produir-se un altre gran avenç tecnològic a l'agricultura: la mecanització del camp.

6. Conclusions

L'horta de Camarasa s'ha anat construint i ha canviat de fesomia amb el pas del temps. A través de l'anàlisi del paisatge (els camins, l'orografia del terreny, els desnivells i el sistema de parcel·lació), hem fet una aproximació a l'origen de l'horta a l'època andalusina. D'aquesta primera anàlisi més tècnica, cal ressaltar la importància de les illes fluvials als cursos mitjans dels rius, que coincideixen amb l'origen d'assuts. Per tant, moltes illes són una creació humana per a la captació d'aigua dels rius i no només indrets de sedimentació. En el nostre cas, hem pogut comprovar que és així i creiem que l'aportació pot servir per estudiar altres sistemes de regadiu fluvial. Aquestes illes haurien estat mantingudes amb aportacions de terres i, una vegada utilitzades en el sistema hidràulic, se'n va tenir cura. En aquest sentit, els

conreus en illes dels quals parla la documentació poden tenir aquesta finalitat.

Hem analitzat l'horta de Camarasa des de la seva urbanització actual, tant pel que fa a la construcció d'edificis com d'equipaments esportius i de lleure, així com els grans canvis que es van produir a l'inici dels anys trenta del segle XX, amb l'aprofitament de l'aigua del Segre per a la producció d'energia hidroelèctrica, la qual cosa va comportar la desaparició del sistema de la Roda. També cal considerar els canvis del segle XIX, provocats per la desaparició dels drets sensorials i l'explotació dels molins per part de l'oligarquia local benestant, així com els intents al segle XVIII de creació d'extensos regadius, promoguts també per grans propietaris, que no van reeixir. Les transformacions deixen entreveure com ha anat canviant l'horta amb el temps, hem indagat en el paisatge i la documentació per conèixer els orígens de l'horta de Camarasa a l'edat mitjana.

A través de l'estudi del parcel·lari i l'ajut de la toponímia, pensem que, amb l'arribada d'àrabs i berbers, es produeix un canvi en el poblament existent fins llavors a la zona. Els assentaments com Palous, d'època visigòtica, deixen pas a un altre patró d'ocupació, fruit d'una cultura que té en l'explotació sistemàtica de l'aigua l'epicentre de la seva manera de conrear la terra, però també una relació fins i tot religiosa amb aquest element. En un primer moment, que podríem datar entre els segles VIII i X, a l'època andalusina, es generen petites hortes a les valls prop del riu que aprofiten fonts com la de l'Algar, aquífers com el barranc de l'Ametlla i la Passada o petits espais al riu, com els Torms, per a l'ocupació del territori en petites alqueries, les quals aprofiten els recursos hídrics tant per a l'horticultura com per al funcionament de premses (com el molí de cup de la Torrella), que havien de subvenir les necessitats de petites comunitats. Aquest tipus d'hortes està molt tipificat a la bibliografia i les de Camarasa segueixen el patró, ja que solen ocupar poc espai (fins a 12 ha, com en el nostre cas) i tenen les característiques que hem descrit: un punt de captació en una font (l'Algar, l'Ametlla i la Passada) i una estructura molt adaptada al microrelleu dels barrancs, amb traçats sinuosos de les séquies i amb basses que serveixen per emmagatzemar l'aigua quan no es rega. També

¹²¹ Lladonosa esmenta Camarasa com una de les poblacions que, a la segona meitat del segle XII, havien tingut molins drapers i fàbriques de brunetes i picons, una informació que no hem pogut contrastar. Josep LLADONOSA PUJOL (1980), *Història de la ciutat de Lleida*, Barcelona, Curial, p. 62.

l'aprofitament d'aigües subterrànies a Camarasa podria haver derivat en l'exploració d'un *qanat* i haver estat l'origen d'una alqueria en aquest lloc.

A mitjan segle xi, el sistema d'alqueries està evolucionant, tal com indica la documentació. Quan arriba Ramon Berenguer I, l'any 1050, descriu que hi ha *ostalitates*. Els nouvinguts descriuen el món que veuen a l'altra banda de la frontera amb les seves pròpies paraules. Una altra de les aportacions d'aquest article és l'anàlisi de la denominació *ostalitas* al segle xi i quina estructura de propietat i societat designa. Hem conclòs que el terme, que a la zona comtal fa referència a propietats alodials, amb una estructura territorial que podríem assimilar al mas, a la zona andalusina, en canvi, cal identificar-lo amb el poblament dispers de les alqueries, una de les quals ja és l'almúnia de Muça Avençahet, que tenia cases, corrals, terres de secà conreades, de vinya i oliveres i de regadiu, amb canals d'aigua, eres, premses, etc. Era de gran extensió i hi havia propietats de germans del mateix Muça, la qual cosa indica una propietat familiar, la dels Çahet, repartida entre els fills, tot i que resten conreus col·lectius. Creiem, per tant, que la diferenciació entre alqueries de propietat col·lectiva i almúnies com a grans propietats individuals, al segle xi, encara tenia situacions intermèdies, com és aquesta parcel·la d'oliveres de la qual parla la nostra documentació. Podria ser que en aquesta època s'utilitzés per primera vegada la Roda (la forma del giny, les canals i l'estructura així ho indiquen). Si fos així, però, encara no tindria ni les dimensions ni l'abast del sistema que hem analitzat.

L'ocupació del territori de Camarasa per part del comtat de Barcelona el 1050 va suposar un canvi cultural, així com de model polític i d'explotació de l'horta. Arnau Mir de Tost va rebre en feu el castell termenat, que fortificarà. La voluntat de Ramon Berenguer I l'endemà de l'obtenció del lloc va ser la repoblació de la zona. En aquest sentit, la important donació feta a Santa Maria de Ripoll hem d'interpretar-la no només com l'agraïment del comte per la intervenció divina en el conveni amb Yússuf al-Muzàffar, així com per la salvació de la seva ànima i la de la seva esposa Elisabet, sinó també com un in-

tent de repoblació monàstica de Camarasa. El desig d'instituir un mercat és un altre incentiu per repoblar un territori que va esdevenir frontera amb la taifa de Lleida durant cinquanta-cinc anys, al cap dels quals es va produir la conquesta de Balaguer.

Aquesta contingència havia de comportar un creixement de la població, al qual van contribuir la política d'Arnau Mir de Tost, feudatari del lloc, amb la creació del mercat, i l'impuls d'Almodis, a qui Ramon Berenguer I va atorgar Camarasa en esponsalici el 1056. De segur que amb aquests canvis es rompen terres i s'amplia la zona de regadiu, principalment prop de la població (hortes dels Torms i el Cantó).

El feudalisme, que s'imposava als comtats catalans, cercava l'acaparament per part del comte dels excedents produïts als terrenys de conreu i, a través de l'impuls del poblament, la seva concentració entorn del castell termenat i l'explotació dels molins, que eren una font important d'ingressos. Aquest augment de la molineria el tenim documentat a Camarasa quan Geral Martí i la seva esposa Rosa construeixen dos molins poc abans del 1154, de manera que dupliquen els existents. Cent anys després de la conquesta, les estructures econòmiques creades donaven fruit i augmentava la producció, potser també en convertir-se Camarasa en un lloc segur, després de la presa de Lleida i Tortosa. Testimonia també la bonança econòmica a Camarasa en aquesta època l'inici, a la segona meitat del segle xii, de la construcció de l'església romànica de Sant Miquel.

No podem establir, per falta de documentació, el moment en el qual es va iniciar el regadiu de la Roda. La tipologia de la sinya i l'estructura dels braçals mestres podrien ser andalusines, però la seva vinculació a la bassa a la Vila ens fa pensar que fou l'empenya vilatana la que asseguraria la pervivència i l'engrandiment del regadiu. Allò que és segur és que el sistema de la Roda correspon a un regadiu extensiu, el qual va permetre assegurar i millorar les collites tot fent arribar l'aigua a la major extensió possible de terreny, alhora que va anar integrant l'extrem de les hortes dels barrancs i les fonts preexistents.

Annex documental

1

1050, abril, 29

1050, setembre, 28

El comte Ramon Berenguer I de Barcelona promet, el dia 29 d'abril de 1050, als monjos del monestir de Santa Maria de Ripoll, una propietat a Camarasa en cas que obtingui aquest castell, que estava en mans andalusines. El dia 16 de maig del mateix any, per un conveni amb Yússuf al-Muzàffar, que tenia la ciutat de Lleida i altres ciutats i castells al seu voltant, Ramon Berenguer I va aconseguir la donació del castell de Camarasa. El comte va romandre a Camarasa durant cinc mesos i, des d'aquest lloc, el 28 de setembre de 1050, va fer donació a Santa Maria de Ripoll, per la seva ànima i la de la seva difunta esposa Elisabet, de les propietats de Muça Avençahet. Atorga també al monestir de Santa Maria l'exempció en el pagament de delmes i teloni al mercat que fundarà a Camarasa. Igualment, promet als monjos una propietat a cada lloc que conquereixi en endavant, durant tota la seva vida i la dels seus successors. També els demana que, de les oliveres que els dóna, sempre hi hagi un llum d'oli encès a l'altar en sufragi de la seva ànima i la de la seva difunta esposa.

[A] Original. Arxiu del Monestir de Ripoll, armari 2, calaix 2, lligall «Urgell A», núm. 27, 88 i 89.¹²²

a) Próspero de BOFARULL Y MASCARÓ (1836), *Los condes de Barcelona vindicados y cronología y genealogía de los reyes de España*, t. I, Barcelona, Imprenta de J. Oliveres y Monmany, p. 24-26.

Notum sit omnibus hominibus presentibus et futuris quod dominus Raimundus inclitus comes Barchinonensis et marchio venit in cenobio Sancte Dei genitricis Marie Rivipollensis anno millesimo quinquagesimo incarnationis Christi XV die post sanctum Pascha, hoc est III kalendas mai, et venit cum eo dominus Vvillelmus episcopus Ausonensis, et multi ex proceribus jam dicti comitis. Tunc venerunt coram eo monachi Sancte Marie, et petierunt eum ut ille donaret domino Deo et Sancte Marie pro remedio anime sue unam ostalitatem in castrum Camarasa de illis ostalitatibus quas ibi tenebant sarraceni in quorum potestatem prefatum castrum detinebatur. Ille vero confisus de misericordia Dei et intercessione Sancte Marie libentissime paruit petitioni eorum et dedit domino Deo et ejus geni-

trici Sancte Mariae unum de melioribus ostalitatibus quas tenebant sarraceni in supranominatum castrum Camarasa. Eo tempore eat in Ilerda civitate sarracenorum dux quidam qui vacatur Almu-dafar, qui tenebat jam dictam civitatem et alias civitates et castros qui sunt in circuito usque ad terminos christianorum.

XVI vero die mai mensis, hoc est XVII kalendas junii, feria IIII, habuit placitum dominus comes cum jam dicto duce, et dedit ei supranominatum castrum Camarasa cum omnibus terminis et afrontacionibus suis. Evoluto itaque quinque mensium spatio, residente glorioso comite jam dicto in prefato castro Camarasa, jussit scribere cartam domino Deo et Sancte Marie taliter continentem. In nomine domini nostri Jesu Christi, ego Raimundus inclitus comes et marchio donator sum domino Deo et Sancte Marie cenobii Rivipollensis alaudem meum proprium, quem habeo in castrum vocitatum Camarasa vel infra ejus terminos. Dono ego jam dictus comes prefato cenobio in supranominato castro, casas, casalibus cum solo et superposito, areis, torcularibus, curtis curtalibus, ortos ortalibus, terras cultas vel incultas, vineas vinearibus, ductus vel reductus viarum vel aquarum, arboribus pomiferis vel impomiferis, olivariis, quantum in supranominato castro Camarasa vel infra ejus terminos habebat Muça Avençahet, tenebat, possidebat, vel habere debebat per omnesque voces. Et habet afrontaciones suprascripta omnia a parte orientis in castro Cubels, vel in flumine Cione, de meridie in civitate Balager vel in ejus terminos sive in flumine Sigarim, de occiduo in castrum vocitatum Laurentii vel in terminos de castro Sabalycinia vel in flumine Nogera, a parte vero circi in terminum de castro qui vocant Alos. Quantum suprascripte afrontaciones includunt sic dono suprascripta omnia domino Deo et Sancte Marie Rivipollensis, sicut superius insertum est votive et potentialiter propter Deum et remedium anime mee et anime uxoris mee quondam Elisabeth comitisse, ut Deus omnipotens intercedente beata Maria et omnibus sanctis propicius sit peccatis meis, et anime condam Elisabeth comitisse.

Dono etiam domino Deo et suprascripta ejus genitrici omnem decimam que de jam dictas domos vel de terris et vineis et olivariis suprascriptis exierit, et insuper etiam dono omnes olivarios qui in jam dicta ostalitate sunt, quas babebat Muça cum fratribus suis. Quem vero hec omnia suprascripta de meo jure in jus et dominacionem transfundo suprascripti cenobii ad proprium cum exiis et regressiis earum, sicut superius insertum est. Dono etiam domino Deo et ejus genitrici Sancte Marie omnem toloneum de omne mercato que in jam dicta villa vel in mercato quem ego ibi coustituero comparaverint vel vendiderint famuli et monachi Sancte Marie cenobii Rivipollensis.

¹²² Segons Bofarull, aquest document anava acompanyat «con un memorial de tierras que fueron de Muça».

Dono etiam insuper domino Deo et Sancte Marie cenobii Rivipollensis votive et potentialiter in omnibus civitatibus et castris quos ego per misericordiam Dei omnipotentis omnibus diebus vite mee in Ispaniam adquisiero in omnibus locis singulos mansos cum omnia que ad ipsos mansos pertinent, et jubeo ut omnis mea posteritas usque in finem seculi similiter faciat propter remedium anime mee.

Volo etiam ego supranominatus comes ut de ipsius olivariis quas ego dono Domino Deo et Sancte Marie ut semper ardeat oleum die et nocte ante ejus altare pro anima mea et anima uxoris mee condam Elisabeth.

Quod si ego donator aut ullus vivens homo vel femina, aut magna parvaque persona qui contra hanc cartam donacionis venerit ad irrumpendum, non hoc valeat vindicare quod requirit, sed in primis iram Dei omnipotentis incurrat, et a liminibus Sancte Dei ecclesie extraneus fiat et cum Datan¹²³ et Abiron quos terra vivos absorbit in infernum perhenniter arsurus descendat, et cum Juda traditore, qui Dominum instigante diabolo tradidit porcionem habeat, et postquam hec omnia passus fuerit ipsi qui socii hujus criminis fuerint componant ista omnia suprascripta in duplo cum sua melioracione suprascripto cenobio perpetim habenda ad proprium et in antea ista donacio firma et stabilis permaneat modo vel omnique tempore et non sic disrupta.

Facta carta donacionis IIII kalendas Octubris anno XX regnante Henricho rege. Reimundus comes, qui hanc cartam donacionis feci, firmavi, et testes firmare rogavi. Eneas. Sig+num Arnulfus Minui de Tost.¹²⁴ Sig+num Amatus Ellnei. Sig+num Bernardus Amati. Sig+num Adalberti Guizardi. Sig+num Reimundus Sancii. Sig+num Poncio Geralli vice comiti. Sig+num Arllucone. Sig+num Bernardus Trasivarii, Gerbert Mir. Guisadus. Sig+num presbiter. Miro presbiter.

Aureolus sacerdos qui hanc cartam donacionis scripsi cum litteris superpositis in prima linea, et in IIII in duobus locis, et in VI et in VIII et in VIII litteras fusas et in eadem superpositasXVIII et in XX et sub + die et anno quo supra.

2

1050,¹²⁵ novembre, 5

Conveniència entre el comte Ramon Berenguer I de Barcelona i Arnau Mir de Tost pel castell de Camarasa. El comte dóna en feu el castell amb un terç dels ingressos de la parròquia i la tercera part de la recaptació en concepte de judicis, mercat i lleudes. Per la castellania, atorga a Arnau Mir 430 mancusos d'or. En cas que disminuís el delme de

Cubells, caldrà que en cobri a Camarasa. Estableix que tot allò que hagi de rebre de la collita es percebi per la Mare de Déu d'Agost i allò que sigui en vi es recapti per Sant Miquel. Arnau Mir rebrà, a més, 100 mancusos d'or anuals per la dominicatura de Camarasa i Cubells en els termes que ja havien fixat en el conveni de Cubells. El de Tost tindrà, a més, potestat i estança al castell i les fortaleces construïdes. Els castlans que Arnau Mir posi al castell ho han de ser amb la conformitat del comte, a qui han de jurar fidelitat. Estipula el document que Arnau Mir haurà d'estar cada any, durant dos mesos, al castell de Camarasa (i si hi hagués guerra amb Al-Andalus, el temps que calgués). S'estableix que el conveni continuï amb els respectius successors. En cas de guerra, Arnau Mir havia de respondre al comte Ramon Berenguer sempre que no estigués combatent al costat del comte Ermengol d'Urgell. En aquest cas, havia d'enviar-li el seu fill quan tingués prou edat. S'estipula que el castlà sigui Arnau Sans. Finalment, acorden que el comte lliuraria a Arnau Mir les pàries de Saragossa o Lleida quan les rebés.

[A] Original o còpia coetània. BC, perg. 4143, carp. 968.

[B] Còpia del segle XII. ACL, Fons Àger, caixa 171, carp. 1706.

a) Josep M. POU MARTÍ (1913), *Historia de la ciudad de Balaguer*, Ciutat, Imprenta y Encuadernación de Sant Josep, ap. II, p. 323-325.

b) Còpia del segle XII. ACL, Fons Àger, doc. 659, carpeta 1706.

c) Eduardo CORREDERA (1978), *El Archivo de Ager y Caresmar*, Ciutat, Romeu Artes Gráficas, doc. 3, p. 222r-224r.

d) Ramon CHESÉ LAPEÑA (2011), *Col·lecció diplomàtica de St. Pere d'Àger fins 1189*, Lleida, Pagès Editors, doc. 30.

In Dei nomine. Hec est convenientia que facta est inter Remundum, comitem Barchinonensem et Arnallum Mironem de Tost. Comandat iam dictus comes ad predictum Arnallum ipsum kastrum de Kamarasa et donat illi cum suis terminis et suis pertinenciis per fevum cum¹²⁶ ipsas tres partes de ipsa parrochia de iam dicto kastro et tres partes de ipsos placitos et tres partes de ipso merchad sive de ipsas leddas.

Et si iam dictus comes abuerit guerram cum Balager vel cum suis kastris et postea facit inde pacem, et acceperit pariam de Balager vel de suis kastris plusquam modo non accipit, donet ad iam

¹²³ Ha de dir «Satan».

¹²⁴ Ha de ser «Arnaldus Mironi de Tost».

¹²⁵ Chesé diu que es tracta del 1051.

¹²⁶ «Cum», paraula superposada a la línia.

dictum Arnallum medietatem de hoc quod inde acceperit. Et donat iam dictus comes ad iam dictum Arnallum kastro iam dicto novem hostelitatis que fuerunt de sarracenis. Et donat iam dictus comes ad iam dictum Arnal per kastelania de ipso kastro, et de ipso kastelano de kastel, et per establiment de cavallarios que stent in ipso castro, per unumquemque annum¹²⁷ quator centos triginta mancosos de auro mundo, que sint sine engan.

Et convenit iam dictus comes ad iam dictum Arnallum quod quantum minuatum quod non valeat ipsum decimum de Cubels ipsam medietatem de ipsum decimum de Kamarasa, quod emendet hoc iam dictus comes ad iam dictum Arnallum per unumquemque anum in Kamarasa. Et hoc quod fuerit de annona sit emendatum per Assumptionem Sancte Marie; et hoc quod fuerit vinum, sit emendatus per festa Sancte Mikaelis, et alias expletas quod inde exierint, sint¹²⁸ emendatas usque ad capud gegunium in valente. Et quando venerit¹²⁹ ad illum tempus quod erit valente ipsum decimum de Cubels de ipsa medietate de ipsum de Kamarasa, remaneat ipsa emenda et sit ipsum decimum de Cubels in locum de ipsum de Kamarasa.

Et convenit iam dictus comes ad predictum Arnallum que donet ad illum centum mancosos de bono auro per unumquemque annum. Et hoc facit per dominicatura de Kamarasa et de Cubels. Et hoc sit factum ad ipsos terminos que sunt scripti in ipsa convenientia que fuit facta inter illos de Cubels, et ut iam dictus comes abebat postestatem et staticam in iam dicto kastro sive in ipsas fortesdes que infra ipsos terminos fuerint constructe per quantes vices voluerit. Et ipse kastellanus vel kastellanos que tenuerit predictum kastrum per manu de iam dicto Arnallo sint ibi per consilium de iam dicto comite, et iuret vel iurent ad iam dictum comitem de ipso kastro fidelitatem et sacramentum secundum voluptatem predicti comitis.

Et iam dictus Arnallus stet per unumquemque annum in predicto kastro duos menses cum sua mesnada et si est guerra de parte Espania, tantum stet ibi dum erit ipsa guerra et ipso comite iam dicto non demandet ad iam dictum Arnallum ipsa statica de Cubels.

Et ista convenientia supra scripta sit ex utraque partes in engan dum ambo ibi¹³⁰ fuerint, quod si iam dictus comes mortuus fuerit, iam dictus Arnallus aprehendat predictum kastrum per manu filii iam dicti comitis cui comes eum dimiserit, aut si filium non relinquerit, aprehendat iam dictum kastrum per manu cui ille dubitaverit. Et si iam dictus Arnallus mortuus fuerit, filius suus abeat predictum kastrum per manu predicti comitis aut

per ipsum cui iam dictus comes relinquerit predictum kastrum; et faciat ad iam dictum comitem ipse filius iam dicti Arnalli vel ad filium iam dicti comitis sive ad ipsum, cui iam dictus diserit predictum kastrum, tale sacremanetum et tales fidecias quales sui similes faciunt ad iam dictum comitem de suis aliis propriis kastellis.

Et si iam dictus comes facit osten in quas non pergat Ermengaudus comes de Urgel, iam dictus Arnallus sit in ipsa hoste cum iam dicto Remundo comite, et si iam dictus Ermengaudus fuerit in hoste et iam dictus Arnallus fuerit cum eo, filius iam dicti Arnalli sit cum iam dicto Remundo comite in ipsa hoste postquam etatem abuerit.

Et ubi deberit pacem in partibus Ispanie iam dictus comes, similiter et Arnallus Mirone donet et teneat de iam dicta Kamarasa vel de Cubels de se vel de ipsis qui in iam dictis castris¹³¹ steterint. Et si iam dictus comes fecerit guerram similiter et iam dictus Arnallus cum suis hominibus faciant guerram de iam dictis castris. Et donat consilium iam dictus comes ut Remundus Sancius habeat iam dictos kastos per manu de Arnal Mir vel de filio suo similiter, et filius Remundi Sancii abeat iam dictos kastos per manu iam dicti Arnalli vel de filio suo. Et si iam dictus Arnallus mortuus fuerit similiter atendat iam dictus comes istam convenientiam ad filium iam dicti Arnalli. Et si iam dictus comes mortuus fuerit similiter filius suus vel ipse cui iam dictus comes relinquerit ipsos kastos atendat at faciat iam dicta convenientia ad Arnal et filium suum. Et donet ei supra nominato avere dum ipso acceperit pariam de Cesa-raugusta aud de Lerida.

Actum est hoc in nonas novembre anno XX regni Henrici regis.

Reimundus comes.

3 1154, juliol, 4

Préstec que fa Pere Joan de Lampeiruna de 300 morabatins a Geral Martí i la seva esposa Rosa, que li lliuren en garantia l'esplet (part de la mòlta) dels quatre molins de Camarasa, dos que ja existien i dos que hi van construir. Geral Martí es compromet a construir un pont sobre el Llobregat i a no abandonar l'obra sense el consentiment de Pere Joan. Quan el pont estigui acabat, Geral Martí i Rosa (o els seus pròxims) recuperaran l'esplet dels molins.¹³²

[A] ACA, Cancelleria, Pergamins de Ramon Berenguer IV, carp. 39, núm. 271.

¹²⁷ «Per unumquemque annum», superposat a la línia.

¹²⁸ «Sint»; al manuscrit, «sin».

¹²⁹ «In valente... venerit», ídem.

¹³⁰ «Ibi», transcrit «iuiui» per Chesé.

¹³¹ «Iam dictis castris», posat al marge.

¹³² Regest propi. El de l'edició que esmento incorre en greus incorreccions.

a) Ignasi BAIGES, Gaspar FELIU i Josep SALRACH (dir.) (2010), *Els pergamins de l'arxiu comtal de Barcelona, de Ramon Berenguer II a Ramon Berenguer IV*, vol. IV, Barcelona, Fundació Noguera, doc. 974, p. 1582.

Notum sit omnibus, tam presentibus quam et futuribus, qualiter ego Pere Joan de Lampeiruna redimo ipsos molinos de Kamarasa de Geral Martí et coniux eius Rossa, duo qui ibi sunt et duo que fuerint facti ibi, et prestat ad illos, ad Geral Martí et ad Rossa CCC morabetinos. Et Geral Martí et coniux eius Rossa mitunt in poder de Pere Johan et de ipso ponte de Lobregat ipsos molinos de Kamarasa. Et Peiro Joan que teneat ipsos molinos et abeat illos usque dum abeat recuperatos ipso(s) CCC morabetinos ad suum placere de Pere Johan. Et Gerall Martí stiat cotidie ad ipso ponte de Lobregat et faciat ipsa obra de ipso ponte senes engan; et non partat Gerall de ipso ponte exceptus consilio de Pere Johan. Et ipso espleto de ipsos molinos vadat ad ipsum pont Totum suum directum de Geral Martí et de coniux sua Rossa. Et quando fuerit facta ipsa obra de ipso ponte, recuperat Gerall Martí et Rossa aut illorum proximis ipsos molinos. Et ipsum espletum de ipsos molinos vadat et veniat in poder de Geral Martí.

Facta carta IIII nonas iulii, anno M^o C^o L^o IIII° ab Incarnacione Domini.

Signum Gerall Martí. Signum Rossa, qui hoc supraescriptum firmaverunt et laudaverunt et mandaverunt firmare ad testibus.

Signum Berenger Joan. Signum Ramon de Codoz. Signum Pere Gerall, testes sunt.

Signum Raimundo Agela.

Raimundus sacer, rogatus scripsit sub (senyal) die et anno quo supra.

4 1849, març, 17

Còpia manuscrita del pacte entre els comissionats del rec de la Roda i Bernat Palau per ampliar la bassa que recollia l'aigua de la Roda.

[A] Arxiu Casa Pedrol de Camarasa.

En la villa de Camarasa a los diez y siete días del mes de marzo de mil ochocientos cuarenta y nueve, reunidos en Junta particular Don Matías Cortaza, Don José Cabecerán¹³³ y Pablo Puig como comisionados del riego de la Rueda que espide el agua para el riego de las tierras que componen o comprenden la huerta de dicha villa, y Bernardo Palau, mayor terrateniente. Y se expuso por dichos comisionados, que el objeto de esta Junta sólo era la indicación siguiente: que la Balsa que encierra u recoge el agua que espide la

Rueda por las noches la indicada Rueda, era en extremo reducida para la retención u recogimiento del agua y al efecto de engrandecerla piden el beneplácito favor al indicado Bernardo Palau, les ceda y conceda al efecto tierra de aquella pieza de tierra que tiene y posee, sita en este término llamada la Creu, lindante con dicha Balsa, que haciéndolo así se podrá obtener el riego con más facilidad y abundancia, privando de este modo el padecimiento de los frutos que con frecuencia se encuentran padeciendo por falta de cauce. Se contestó por el espresado Palau que respecto a que se le había desmoronado el margen de dicha su propiedad sin previo consentimiento suyo por la extensión de seis palmos, y viendo y considerando éste con corazón de humanidad el engrandecimiento de dicha Balsa: cede a éstos seis palmos de terreno, sin perjuicio de otros seis que se habían tomado, con la precisa y estricta condición que los escombros que resulten todo los años de la espresada Balsa serán presisamente vaciados en el terreno cedido de los indicados seis palmos, quedando éstos a favor del indicado Palau perpetuamente, sin que ningún terrateniente ni particular ni otra persona pueda disfrutar de ellos, ni llevarse una sola carga. Otro si que los trabajos que se puedan invertir en el escombro u limpieza de la misma Balsa irán a cargo de los terratenientes, sin que quede obligado dicho Palau a pagar cantidad alguna sólo lo que le corresponda como a / terrateniente.

Y con los pactos espresados y no sin ellos, quedan conformes y unánimes y al efecto obligan los primeros los derechos de la Rueda, y el segundo de sus bienes cuyos pactos y condiciones firman de la propia mano, quedando de este convenio una copia por cada una de las partes

José Cabecerán, Matías Cortasa, Pablo Puig, Bernardo Palau

Concuerta con su original que queda en el archivo de esta secretaría al que me refiero.

Jaime Planes, secretario.

5 1915, gener, 24. Camarasa

Contracte entre propietaris del rec de la Roda i el fuster Francesc Sabaté per reconstruir la Roda. S'estableixen les condicions i el termini, que acabarà l'1 de maig.

[A] Arxiu Casa Pedrol de Camarasa.

En la villa de Camarasa a los veinte y cuatro días del mes de enero de mil novecientos quince. Han convenido los propietarios regantes de la Rueda de la huerta la vila Don Pablo Balagué,

¹³³ «Josep Cabecerán», sobreposat a la línia.

Don Antonio Pedrol, y Don Miguel Gardeñes en dar a construir por administración, al carpintero de ésta Francisco Sabaté, la Noria para dar riego a la huerta llamada de la Vila y éste acepta bajo los pactos y condiciones siguientes:

Francisco Sabaté se obliga a constituir la noria de igual diámetro que la que había anterior, o sea, una noria que eleve el agua a las canales existentes en el día de hoy, aprovechando las piezas de madera de la noria vieja, que a juicio de Francisco Sabaté sean buenas, para la construcción de la nueva, así como también los yerros que se puedan aprovechar, obligándose dicho Sabaté a tenerla construida a punto de marcha por todo el día primero del próximo mes de abril.

Lo propietarios Don Pablo Balagué, Don Antonio Pedrol y Don Miguel Gardeñes se comprometen a pagar el importe de dicha nueva noria según factures presentadas por Francisco Sabaté de las casas donde a comprado la madera, aserrado, portes de la misma, hierros, jornales suyos, de los demás carpinteros que trabajen a sus órdenes para la dicha noria, jornales de herrero y demás gastos que ocasionen la construcción de dicha noria a Francisco Sabaté. Por todo el día primero del próximo mes de mayo.

Y para que conste firman el presente contrato junto con los testigos en Camarasa a los 24 días del mes de enero de 1915.

A ruego de Pablo Balagué y por mí como testigo José Queralt, Miguel Gardeñes, Francisco Sabaté, Juan Figueras, testigo.

6 1920, març, 18. Camarasa

Creació de l'Associació Rec de la Roda. El document conté la llista dels regants i un nou reglament que actualitza el que estava vigent, aprovat el 26 d'agost de 1877.

[A] Arxiu Casa Pedrol de Camarasa.

En la villa de Camarasa a dieciocho de marzo de mil novecientos veinte, reunidos en la Casa Consistorial los propietarios y vecinos de esta villa, propietarios de la Noria que eleva el agua para regar la "Huerta de la Vila", así como los brazales, canales, pilares, balsa, pasos y perfiles afectos al mismo riego, y que conocemos vulgarmente en ésta con el nombre de "Rech de la Roda", por unanimidad de los presentes acuerdan proceder a la rectificación de la lista de los señores regantes con expresión de la superficie que cada uno posee y constituirse en asociación refundiendo en el Reglamento de la misma las ordenanzas, que conforme la Ley de Aguas de 13 de agosto de 1866 y disposiciones posteriores, que formu-

laron en 1877 y han venido rigiendo hasta la fecha. Cumpliendo los anteriores acuerdos se formula la

Lista de Regantes

1. Herederos de Francisco Solé	6 porcas, Campa, Sort, Horta de Dalt
2. Vicente Solé Pedro Baella	2 porcas, Huerto, Horta de Dalt
3. Francisco Sabaté	7,12 porcas, Campa y huerto, Horta de Dalt
4. Pedro Fort Durany	3,13 porcas, Campa, Horta de Dalt / 2
5. Jaime Torres Bohils	18,25
6. Andrés Santacreu	1,35
7. Matias Casals	0,85
8. Miquel Gardeñes Capdevila	0,45
9. Gerónimo Figueres Porta	1
10. Pedro Pedrol Agustí	8,40
11. José Agelet Borrás	2,50
12. Miguel Campabadal	1
13. Andrés Ariasol	1
14. Antonio Pedrol Cabecerán	37
15. Buenaventura Casanves Picoy	1,60
16. Antonio Gardeñes (Chamora)	0,60
17. Antonio Olives (Don Diego)	0,45
18. Tomás Capdevila Farriol	1
19. Domingo Agustí (Pau Gel)	0,50
20. Concepción Rubies Cairó	1,85
21. Baleria Llop	4,85
22. Miguel Pedrol Aleu	3,50
23. Francisco Escolá (Carlets)	1
24. Jaime Capdevila (Chemins)	2
25. Juan Casals	0,50
26. Pedro Capdevila Agustí	8,40
27. Buenaventura Guillaumet	5,50
28. María Capdevila (Garrofa)	1
29. Miguel Gardeñes Rubies	28,20
30. Antonio Casanoves Gasol	4,50
31. Viuda Ignacio Guillaumet	0,90
32. Francisco Ysanta Pubill	1
33. José Martí Curiá	0,75
34. Tomás Mirada	0,60
35. Vicente Brescó Armengol	3,20
36. Pablo Pedrol Cudós	1
37. Antonio Puig Serra	13
38. José Queralt Cabecerán	9,65 / 3
39. Hermanos de Miguel Queralt	3,10
40. Joaquín Francés Masip	13
41. Andrés Camats Guillaumet	1
42. José Rúbies Gil ¹³⁴	0,75
43. Antonio Pujol Sorribes	2,90
44. José Vilanova Cases	0,50
45. Juan Guillaumet Molleví	0,60
46. Buenaventura Picoy	4

¹³⁴ Apareix guixat.

47. José Trepas Poch	3,20
48. José Cabecerán Aleu	1
49. Pablo Balagué Secanell	48,70
50. José Pané Rosell	0,50
51. Antonio Caelles Gardeñes	1
52. Francisco Pijuan (Vivas)	2,50
53. Miguel Palau Castellá	1,50
54. Ramon Balagué Camats	1
55. Pablo Montané Rosell	1,50
56. Jaime Castellá Durany	1,25
57. Jaime Queralt (Maciá)	0,50
58. Buenaventura Clua	0,25
59. Juan Figueres Porta	11,60
60. José Cabecerán Borrás	17,30
61. Ramon Pedrol París	1,75
62. Viuda de Francisco Subirada	0,25
63. José Duró	0,50
64. Salvador Casanoves Gasol	0,50
65. Francisco Torres Palau	1
66. Jaime Andurell Bohils	2
67. Viuda de Juan Olives Claret	1
68. Pedro Seall	0,45
69. Francisco Rúbies Valls	1
70. Jorge Cabecerán Aleu	12
71. Antonio Serentill Roma	2,50
72. Concepción Gardeñes Rubies	6
Total	315,70

Trescientos quince porcas, setenta cents, que todos declaran estar conformes a la que ha venido $\frac{1}{4}$ sirviendo de base para los repartimientos avituales sin escluir la rectificación de la misma, por una nueva medición de las tierras.

Dada lectura en la que los presentes toman parte se acordó aprobar para el régimen de la Sociedad el siguiente

Reglamento

Artículo 1º- Con arreglo al artículo 228, párrafo 2º de la Ley de 13 de junio de 1879, caso 2º, se constituye en esta villa la Asociación Comunidad de regantes, de los que aprovechan para el riego de sus tierras las aguas que por medio de una rueda hidráulica se toman de la acequia del Molino de esta villa y en el punto denominado "Roda", quedando sujetos en cuanto a dicho aprovechamiento al presente Reglamento.

Artículo 2º- La Asociación se regirá por una Junta nombrada por ella encargada de la ejecución del Reglamento y de los acuerdos de la Comunidad.

Artículo 3º- La Junta se compondrá de tres síndicos y de tres suplentes, para los casos de ausencia, enfermedad o muerte, etc.

Artículo 4º- El cargo de Síndico durará un año y será gratuito y obligatorio no pudiendo sino por edad sexagenaria, imposibilidad física u otra causa que acepte la asociación.

Lo individuos son elegibles pero en este caso no se forzará la aceptación sino después de un año de intermedio.

Son electores y elegibles todos los regantes mayores de edad.

El primer domingo del mes de marzo de cada año se procederá en Junta general ordinaria a la elección de los síndicos que han de regir la Sociedad, quienes tomarán inmediatamente posesión de sus cargos.

En la misma Junta los que cesan en el cargo deberán rendirse las cuentas a que se refiere el artículo 7º de este reglamento.

Artículo 5º- Todos los gastos hechos por la Junta Directiva de la Comunidad, ya sea por la construcción y reposición de la rueda, canales y pilares de sostén de las mismas o para la reparación o sostén del brazal llamado "brazal mestre" desde la Rueda hasta el camino que va desde el Molino a Cubells, limpia y conservación de la Balsa o Depósito de la noche y lo demás que se ofrezca a la Junta en interés y provecho de la Asociación, serán sufragados por los regantes en equitativa proporción.

Artículo 6º- La Junta al tiempo de constituirse anualmente elegirá de entre sus vocales un Presidente y un Depositario además de un secretario cuyo nombramiento podrá recaer en uno de sus vocales o en otra persona designada libremente por el Sindicato, Asociación o Junta Directiva.

Artículo 7º La Junta por medio de su Depositario y con intervención del Secretario, llevará cuenta y razón de todos los ingresos y gastos; siendo su precisa obligación presentar cuentas anuales debidamente justificadas a la Junta General al ser convocada para la $\frac{1}{5}$ elección de los síndicos, según se espresa en el artículo 4º de este reglamento para que dicha Junta las apruebe o censure.

El Secretario llevará además un cuaderno de actas que firmará así de las de sesiones de la Comunidad como las de la Directiva con el Sr. Presidente.

Artículo 8º- Corresponde a la Directiva vigilar los intereses de la Asociación y defender sus derechos, dictar las disposiciones convenientes para la conservación, aprovechamiento y mejor distribución y aumento de las aguas, nombrar y separar sus empleados, formar los presupuestos y repartir y cobrar éstos, convocar a Juntas generales ordinarias y extraordinarias cuando sea procedente, o lo reclaman cuatro regantes con algún objeto de notorio interés, tratar directamente con los vecinos a quienes convenga aprovechar el sobrante de agua, si éste se produce, proponer cualquiera modificación que la experiencia aconseje al presente Reglamento y establecer los turnos rigurosos de riego.

Para la reunión de las Juntas generales así ordinarias como extraordinarias se convocará por medio de pregón a lo menos con veinticuatro horas de anticipación a la de verificar éstas, siendo válidos y realizables los acuerdos que tomen la mayoría del número de regantes que se reúnan.

Artículo 9º- Las Juntas generales resolverán sobre los asuntos arduos de interés común que la

Directiva o algunos de los concurrentes sometan a su decisión. / 6

Artículo 10º- *La Junta Directiva ejercerá además de sus funciones propias, las de Jurado de riego con las atribuciones que les asigna el artículo 244 de la Ley, siendo Presidente y vocales los que formen la Directiva. Resolverá como a tal Jurado todas las cuestiones que sobre riego se susciten entre los interesados en él, siendo todos sus procedimientos públicos verbales y breves.*

Las penas que exijan con arreglo a este Reglamento consistirán sólo en indemnizaciones pecuniarias que se aplicaran al perjudicado y a los fondos de la Sociedad, la 1ª y 2ª vez, pudiendo por la tercera entregar el culpable a los tribunales.

Artículo 11º- *Todos los repartos así ordinarios como extraordinarios que para cubrir los gastos de la Asociación se formen, se basarán en la tierra que cada propietario riegue de las aguas de la Rueda y el porcentaje será siempre igual por unidad (porca) para todos. Estos repartos serán obligatorios para todos los regantes y el procedimiento para el cobro de las cuotas señaladas y de las penas que se impongan será, en caso de morosidad el establecido por la Hacienda pública.*

Artículo 12º- *La Directiva fijará el riego por riguroso turno sin que sea dable por ningún concepto alterarlo, salvo el caso de que lo proponga el Regador y lo acepten los síndicos oyendo a los regantes a quienes pueda perjudicar la alteración.*

Artículo 13º- *El riego se considera dividido en riego de día y /7 riego de noche. Constituye el primero el agua que da la Rueda desde las seis de la mañana a las seis de la tarde en todas las épocas del año; y el segundo la que da la misma Rueda desde las seis de la tarde a las seis de la mañana siguiente y se deposita durante este tiempo en la balsa destinada al efecto.*

De los dos regadores uno tendrá a su cargo la distribución del agua de día y el otro día del agua almacenada durante la noche en la balsa.

Cuando uno de los dos regadores tenga sobrante de agua para las tierras que se le confían en un plazo de 10 días, podrá auxiliar al otro con el que deberá estar de acuerdo. Cuando sean los dos regadores los que tengan agua sobrante para dar un riego por decena de días, podrán regar las tierras de los vecinos no propietarios del artefacto y medios que hayan cumplido lo dispuesto en el artículo 8º de este reglamento, pero antes deberán los regantes advertirlo al Presidente o a un síndico.

Artículo 14º- *Si alguno de los Regadores se permitiera alterar en lo más mínimo el riguroso turno de riego establecido por la Junta, incurrirá en la multa de cinco pesetas que se ingresarán en la Depositaria de la Sociedad sin perjuicio además de indemnizar al perjudicado o perjudicados.*

Artículo 15º- *Establecidos los regadores para evitar abusos y desigualdades en el riego, ningún*

propietario regante puede regar por sí mismo sus tierras, ni nadie podrá distraer el agua por cualquier otro motivo/8 siendo castigados los primeros con la multa de cinco pesetas por cada porca de tierra regada, y los segundos con la multa de cinco pesetas por cada hora de sustracción, las que ingresarán en Depositaria a favor de la Sociedad.

Artículo 16º- *En el caso de que algún terrateniente no le conviniera que se riegue su tierra cuando le toque el turno, deberá dar aviso al regador con la anticipación conveniente, teniendo entendido que en este caso pierde el turno y no tiene derecho a exigir que se suministre agua hasta que en el turno siguiente le corresponda.*

Artículo 17º- *Ningún terrateniente podrá levantar ni bajar la compuerta de la Rueda sin previo consentimiento de la Directiva bajo la multa de cinco a quince pesetas e indemnización de daños y perjuicios causados. En igual pena o responsabilidad incurrirá el que causará algún desperfecto en la rueda, canales, brazal, preses y demás dependencias de la Sociedad.*

Artículo 18º- *Si por causa de la lluvia u otro accidente a juicio de la Junta fuera preciso suspender el riego, cuando este se restablezca seguirá desde el punto en que cesó a fin de que el turno no se altere. Durante la suspensión por lluvia si algún terrateniente pide riego se le ha de dar, entendiéndose que por esto no consume turno; si fueren dos o más los que lo pidieren se les servirá en el orden sucesivo que lo hubieren /9 solicitado.*

Artículo 19º- *Será obligación de los terratenientes pagar a los regadores cada vez que rieguen sus tierras, según la tarifa que establezca la Junta Directiva en representación de la Sociedad. Si alguno dejare de pagar y diese lugar a que el regador acudiese al Juzgado municipal para obtener el cobro, incurrirá en la multa de diez pesetas para la Sociedad sin perjuicio de pagar al regador su trabajo.*

Artículo 20º- *Los propietarios que tengan sus fincas afectas de servidumbre de paso de agua, vienen obligados a practicar las limpias o escombros de los brazales en su propiedad pero deberán practicarla precisamente y sin carencia en los días que la Junta acuerde y haga saber por medio de pregón. Su alguno dejare de hacer la limpia de la parte que le corresponde en los días que se establecen, o lo hiciese mal a juicio de la Junta, ésta dispondrá se practique a costas del que no hubiere cumplido, el cual quedará además incurso por la desobediencia en la multa de una a cinco pesetas para los fondos de la Comunidad.*

Artículo 21º- *Las obligaciones y responsabilidades que este reglamento impone a los regantes propietarios se entienden exigibles también a los arrendatarios, colonos, parceros o de cualquiera que cultive tierras de las comprendidas en el "Rech de la Roda"*

Artículo 22º- Si alguna persona no regante incurriere en / 10 la responsabilidad prevista en el artículo 17º, el Jurado o Junta denunciará a los tribunales competentes al causante o causantes.

Artículo 23º- La Junta Directiva es responsable ante la Comunidad de regantes de cualquier infracción de este Reglamento que regirá desde que sea aprobado por el Sr. Gobernador Civil de la provincia y hasta entonces y de una manera interina las ordenanzas que en 26 de agosto de 1877 suscribieron los síndicos Don Juan Valls, Don Antonio Cabecerán y Don Vicente Solé.

Artículo 24º¹³⁵ Para el riego de la almáciga (planté) se destinarán diariamente de las cinco de la tarde hasta las nueve, compensándose las tres horas de riego con agua de la noche, con el agua que suministre la rueda desde las once de la mañana a las dos de la tarde.

[Signatures:]

Antonio Pedrol, Pablo Pedrol, a ruego de Vicente Brescó, Jaime Andurell y por mí y los herederos de Francisco Solé, Vicente Solé, Pedro Pedrol, Pedro Fort, Jaime Castellà, Por Pablo Balagué / 11 Francisco Balagué/ Miguel Pedrol, Francisco Rubies, Juan Figueras, Francisco Sabaté, per Jaime Capdevila, Joaquín Francés, Bentura Picoy, por mi esposa Concepción Rúbies Francisco Tribó, Miguel Palau, Pedro Capdevila, a ruego de Andrés Camats, José Eroles, José Duró, Miguel Gardeñes, Antonio Gardeñes, Miguel Campabadal, José Trepat, Juan Casals, Antonio Pujol, Pablo Montané, a ruego de Buenaventura Clua, viuda de Juan Olives y por mi padre Pedro Seall, Tomás Capdevila, Maria Llop, a ruego de Maria Capdevila, Jaime Torres, Bautista Camats, Vicente Solé, Miguel Queral.

¹³⁵ Aquest darrer article està escrit en una altra tinta.